

Ο «ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΥ»

Άκης Γαβριηλίδης, διδάκτωρ Φιλοσοφίας Δικαίου

Εισαγωγή

Από την αρχή της δεκαετίας του '90, ιδίως μετά την κρίση στα Βαλκάνια, η ενασχόληση με τα λεγόμενα «εθνικά θέματα» επανήλθε ορμητικά στο προσκήνιο της συζήτησης και άρχισε να απασχολεί το πολιτικό και ιδεολογικό προσωπικό του νεοελληνικού κράτους και, γενικότερα, την κοινή γνώμη. Ο εθνικισμός, μετά από μια σχετική έκλειψη και αφερεγγυότητα δεκαπέντε περίπου ετών, επανεμφανίστηκε με νέα μορφή και ξαναδιεκδίκησε τα δικαιώματα και το ακροατήριό του.

Ταυτόχρονα, ή σύντομα μετά, προέκυψε και η αντίρροπη τάση¹ στο χώρο της ελληνικής πολιτικής (και) διανόησης εμφανίστηκε, για πρώτη φορά τόσο συγκροτημένα, ένα ρεύμα που ρητά ασκούσε κριτική στον εθνικισμό. Κατά το β' μισό της προηγούμενης δεκαετίας, το εν λόγω ρεύμα, σε συνδυασμό με άλλες ιδεολογικές συνιστώσες¹, εντάχθηκε σε ένα νέο ηγεμονικό σχέδιο για την ελληνική κοινωνία, κωδικοποιημένο υπό την επωνυμία του *εκσυγχρονισμού*.

Στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας μελετάται ο εκσυγχρονιστικός «σηματισμός του λόγου», ειδικά από την άποψη του αν ευσταθεί η ρητορική του αυτοπαρουσίαση ως «αντιεθνικιστικού». Από τώρα σημειώνω ότι η απάντηση είναι αρνητική και ότι, κατά τη γνώμη μου, η κυρίαρχη όψη αυτού του λόγου συνιστά «εκσυγχρονισμό του εθνικισμού» – δηλαδή συνιστά επανέκδοση, και μάλιστα ενισχυμένη, της εθνικιστικής ιδεολογίας και όχι εξάλειψή της.

Για τη μελέτη αυτή χρησιμοποιήθηκε ένα αυτοσχέδιο «corpus» άρθρων από ημερήσιες εφημερίδες – η ανάγνωση των οποίων, όπως παρατηρούσε ο Χέγκελ ήδη στις

1. Τέτοιες συνιστώσες υπήρξαν ο φιλοευρωπαϊσμός, ο ατομικισμός, η ανατίμηση κάποιων εννοιών όπως η κοινωνία των πολιτών και η επικοινωνία, καθώς και η κριτική σε κάποια στοιχεία, τα οποία το ηγεμονικό αυτό σχέδιο ταξινόμησε ως «αρχαϊσμούς»: μεταξύ άλλων το συντεχνιακό λαϊκισμό, τις πελατειακές σχέσεις, τις αλόγιστες παροχές και το σπάταλο Δημόσιο.

αρχές του 19ου αιώνα, έχει αντικαταστήσει την καθημερινή προσευχή. Η μεθοδολογική αυτή επιλογή βασίζεται στη διαπίστωση ότι ο ενδιάμεσος χώρος του Τύπου, ως κατ' εξοχήν χώρος της δημοσιότητας και της εκλαΐκευσης, αποτελεί προνομιακό έδαφος για να ελεγχθεί η κοινωνική δραστηριότητα της παρέμβασης των διανοουμένων και η πρακτική λειτουργία των θεωρητικών τους σχημάτων και επιχειρημάτων.

Στο δεύτερο μέρος θα αναλύσω παραδειγματικά μια συγκεκριμένη περίπτωση εκσυγχρονιστικής κριτικής στον εθνικισμό σε συνάρτηση με συγκεκριμένα γεγονότα και με απόψεις που εκφράστηκαν για την εξωτερική πολιτική του ελληνικού κράτους, προσπαθώντας να τεκμηριώσω ειδικότερα το συμπέρασμα από τη γενική ανάλυση του πρώτου μέρους. Παράλληλα, βέβαια, τόσο στο πρώτο όσο και στο δεύτερο επιδιώκω να σκιαγραφήσω μια δυνατότητα ερμηνείας και κριτικής του εθνικισμού, εναλλακτικής προς την εκσυγχρονιστική.

1. Ο αντιδραστικός αντιεθνικισμός

Αυτά που γράψαμε ίσως να φανούν γελοία σ' εκείνους, οι οποίοι τα ελαττώματα που ενυπάρχουν σε όλους τους θνητούς τα περιορίζουν στον απλό λαό και μόνο· λένε δηλαδή ότι ο όχλος δεν έχει κανένα μέτρο, ότι τρομοκρατεί όταν δεν είναι ο ίδιος φοβισμένος, ότι ο λαός είναι δουλίκος όταν τον εξουσιάζουν και αλαζόνας όταν εξουσιάζεται, ότι δεν υπάρχει στο λαό καμιά αλήθεια και καμιά κρίση κ.ο.κ. Ωστόσο η φύση είναι μία και κοινή για όλους.

Σπινόζα, *Πολιτική Πραγματεία*, κεφ. 7, παρ. 27

Από θεωρητική-επιστημολογική άποψη, η σύλληψη την οποία εμφανίζει (και καταδικάζει) ως «εθνικισμό» το εκσυγχρονιστικό ρεύμα εδράζεται σε μια *διαφωτιστική αντίληψη της ιδεολογίας*. Όποτε οι εκσυγχρονιστές διανοούμενοι αναφέρονται στον εθνικισμό, τείνουν να τον ορίζουν άρρητα ως ένα φαινόμενο πρωτίτως *πολιτιστικό*, αν όχι *αισθητικό*, και πάντως σίγουρα υποκειμενικό. Συναφώς επιστρατεύονται επιτηδευμένες αναλύσεις περί *φόβων* (του άλλου, της αστάθειας, της παγκοσμιοποίησης), περί *αναδίπλωσης* στο οικείο και το παραδοσιακό, βεβαίως περί ταυτότητας κ.ο.κ., οι οποίες, μέσω και του εμφανούς ψυχολογισμού τους, καταλήγουν στην *εξατομίκευση* του φαινομένου. Παρακάμπτουν δηλαδή την κοινωνική και πολιτική του διάσταση και το αποδίδουν σε ανεπάρκειες, σε «κακές επιλογές» ή ίσως και σε αμορφωσιά των συγκεκριμένων υποκειμένων που εμφορούνται από εθνικιστικές απόψεις.

Αυτό αποτυπώνεται χαρακτηριστικά και στη γνωστή κατηγορία περί του *ανορθολογικού* χαρακτήρα της στροφής των μαζών προς τον εθνικισμό. Αυτή θα αποτελέσει το κυρίως θέμα μας σε άλλο σημείο κατωτέρω. Εδώ πάντως σημειώνω ήδη ότι, μέσω και της κατηγορίας αυτής, ο εθνικισμός εμφανίζεται ως ένα σύνολο περίπου ψυχοπαθολο-

γικών εκδηλώσεων² ή, πάντως, αδικαιολόγητων συναισθηματικών αντιδράσεων και τάσεων (υπερβολική πρόσδεση στον τόπο, την παράδοση ...)³.

Για τις ιδέες (ή ιδεοληψίες) αυτές υπεύθυνο φέρεται ότι είναι το υποκείμενο-ιδιοκτήτης τους· αν όμως αυτό εκπαιδεύει καταλλήλως, θα εγκαταλείψει την πλάνη του. Ακόμα περισσότερο, η καταγγελία του εθνικισμού ως στοιχείου αρχαϊκού-αναχρονιστικού⁴ αφήνει να νοηθεί ότι οι εθνικιστές είναι εθνικιστές διότι δεν γνωρίζουν (ακόμα) το «σύγχρονο» – το οποίο γνωρίζει, ή και διαισθάνεται, ο διανοούμενος⁵.

Κατ' αυτό τον τρόπο, μάλιστα, ευνοείται ενίοτε και μια μόλις υποκρυπτόμενη *αντιδραστική* θεμελίωση γι' αυτή την αντιεθνικιστική κριτική. Αντιδραστική όχι με ηθικολογική-μειωτική έννοια, αλλά με τη στενή κυριολεξία που έχει ο όρος στην παράδοση της πολιτικής σκέψης: συνδεόμενη δηλαδή με μια τάση *αντίδρασης* στην είσοδο των μαζών στην

2. Ο Νίκος Μουζέλης μάλιστα τον χαρακτηρίζει ρητώς ως *παρανοϊκό* (βλ. π.χ. «Το αληθινό πρόσωπο του παρανοϊκού εθνικισμού», *Το Βήμα*, 13-6-1999). Αυτή, εξάλλου, η ψυχιατρικοποίηση της πολιτικής διαφωνίας έχει ήδη και τους «επιστημονικούς» της τίτλους, διά της απόδοσης των κατάλληλων κλινικών χαρακτηρισμών: «Η περίπτωση της κυριαρχίας της φαντασιακής διάστασης σημαίνει αντίθετα την κυριαρχία της *αναξιοπιστίας*, δηλαδή την ανεπαρκή διαφοροποίηση του ατόμου από σωβινιστικά, μισαλλόδοξα, συντεχνιακά ή κορπορατιστικά συμφέροντα, και τη φαντασιακή ταύτιση μαζί τους. Από εδώ πηγάζει τόσο η πελατεία όσο και ο λαϊκισμός ή ο κοινοτισμός, δηλαδή η *υστερία των μαζών*» (Θάνος Λίποβατς, «Ο λαϊκισμός από τη σκοπιά της πολιτικής ψυχολογίας», στο: Νίκος Μουζέλης-Θάνος Λίποβατς-Μιχάλης Σπουρδαλάκης, *Λαϊκισμός και πολιτική*, Εισαγωγή: Κώστας Σημίτης, Γνώση, Αθήνα 1989, σελ. 53· η πρώτη υπογράμμιση, στο πρωτότυπο, η δεύτερη, δική μου).

3. Πρβλ. π.χ.: «Μια ανεκδιήγητη πανσπερμία *ιδεοληψιών* χαρακτηρίζει τους ταγούς της εθνικιστικής μεταφυσικής, αλλογενείς ή εδωδιμούς [sic]. Από το πρόταγμα «αίμα και γη» ως την «ανώτερη» ιδιοσυστασία του Έλληνα στα καθ' ημάς, ή τον προγονόπληκτο ναρκισσισμό συνάμα με την ανορθολογική αναζήτηση «αιώνων» ομφάλων λώρων – που σπανίως ανευρίσκονται» (Αιμίλιος Μεταξόπουλος, «Οι εθνικιστές γελωτοποιοί», *Το Βήμα*, 4-4-1999).

4. «Το «ανάδελφον έθνος» του κ. Σαρτζετάκη δεν ήταν μια απλή φιλολογική κατασκευή· ήταν μια συμπύκνωση, ακραία *αναχρονιστική*, της ρομαντικής μεταφυσικής. (...) Ο εθνικισμός, που ανέβλυζε απ' όλους τους πόρους μιας κοινωνίας που *δεν είχε συνειδητοποιήσει* τη θέση της στο σύγχρονο κόσμο και έπλεε μέσα στον αστερισμό του *αναχρονισμού* ...» (Αγγελος Ελεφάντης, «ΠΑΣΟΚ και εθνικισμός», *Αυγή* 14/3/1999· οι υπογραμμίσεις δικές μου).

5. «Τέτοια ήταν κι η περίπτωση μερικών ταλαίπωρων πανεπιστημιακών δασκάλων, όπως ο υπογραφόμενος, τον καιρό της συνθηματολογίας της δεκαετίας του '80: Αν στις ατομικές-σου προτιμήσεις επρώτευε ο έπαινος της αγοράς εδώ - και - τώρα, έπρεπε να συνταχθείς με την πρόσκληση «κάτω η εντατικοποίηση - έξω οι στόλοι απ' τη Μεσόγειο», «ΕΟΚ και NATO, το ίδιο συνδίκάτο», «όχι στις σπουδές ειδικευσης», «φοιτητικός έλεγχος της έρευνας», και μ' όσα άλλα ηχηρά και βδελυρά παρόμοια ελίκινζαν τότε την *φανατική-μας εθνική οπισθοδρομικότητα*. Και κάμποσοι διανοούμενοι έσπευδαν τότε να συνταχθούν μ' εκείνα τα συνθήματα ή απλώς ελούφαζαν. (...) Αν όμως *έβλεπες τα θέματα σ' έναν βαθύτερο χρονικό ορίζοντα*, αν ανεμιζόσουν τα σύννεφα της ανέχειας (και του κονφουζιονισμού) που μαζεύονταν πάνω απ' τη Χώρα, τότε άλλες θέσεις θα υιοθετούσες εκείνη την εποχή» (Θ. Π. Τάσιος, «Παραλείψεις από τις καταλήψεις», *Το Βήμα*, 28-2-1999. Διατηρείται η ορθογραφία του πρωτοτύπου).

πολιτική σκηνή και μια αίσθηση ανωτερότητας/περιφρόνησης προς αυτές⁶. Αυτό γίνεται σαφές ιδίως σε περιπτώσεις όπου ο εθνικισμός καταγγέλλεται ως πρόβλημα της ίδιας τάξης με τον περίφημο *λαϊκισμό*⁷, ο οποίος είχε ήδη διατρέξει μια διαδρομή, από τα τέλη της δεκαετίας του '80, ως βασικό όπλο της ιδεολογικής αντιμετώπισης της Δεξιάς. Σε μια φιλελεύθερη-ατομοκεντρική οπτική, τα δύο αυτά ρεύματα θεωρούνται συγγενή καθόσον συνδέονται με την κοινότητα και την παράδοση, και έτσι έρχονται σε αντίθεση με τα επιτεύγματα και την εμπειρογνωμοσύνη του διανοουμένου-εξαιρετικού ατόμου. Η λειτουργία, λοιπόν, των δυο αυτών όρων εμπίπτει στο φαινόμενο που κωδικοποίησε ο Μπαλιμπάρ υπό τον όρο *φόβος των μαζών* (με την αντικειμενική έννοια της γενικής)⁸.

1.1. Η πραγματικότητα ως ελάττωμα

Κατά τούτο, η κριτική αυτή «ακουμπάει» σε ένα ευρύτερο και ήδη διαμορφωμένο παρά-

6. «Αποτελεί αναντίρρητο γεγονός ότι με την εξέλιξη της η ανθρωπότητα έχει οδηγηθεί τους τελευταίους τρεις αιώνες στον πολιτισμό της νεωτερικότητας, τον οποίο ο Max Weber συνέδεσε με το "Ξεμάγεμα του κόσμου". Στο "Ξεμάγεμα του κόσμου" όμως *αντιστέκεται σθεναρά, με τις προκαταλήψεις του, το ανορθόλογο τμήμα της ανθρωπότητας - δηλαδή η πλειονότητα*» (Δ. Δημητράκος, «Οι μυστηριώδεις δυνάστες των εθνών», *Το Βήμα*, 22-10-2000· η υπογράμμιση δική μου. Εν τοιαύτη περίπτωση, όμως, αυτό που προβάλλει ως πράγματι μυστηριώδες είναι πώς μπορεί να τίθεται, και μάλιστα «αναντίρρητα», η «ανθρωπότητα» ως υποκείμενο μιας εξέλιξης, στην οποία αντιστέκεται σθεναρά η πλειονότητά της. Εκτός και αν μερικοί, και δη η «μειονότητα» που δεν αντιστέκεται αλλά πρωτοπορεί, είναι περισσότερο άνθρωποι από τους υπολοίπους). Επίσης Λίποβατς, *ό.π.* (σημ. 2): «Το περιεχόμενο όλων αυτών των *μαζικών σχημάτων* έγκειται στο αίτημα της *ομοιογένειας*: (...) κάθε άτομο με ιδιαιτερότητα και προσωπικότητα ή διαφωνούσα γνώμη ή στάση προκαλεί το *φθόνο των ίσων και μέτριων*» (σ. 56· οι υπογραμμίσεις στο πρωτότυπο).

7. Ενδεικτικά: «Ο λαϊκισμός αλλά και ο εθνικισμός αποτέλεσαν συστατικά στοιχεία της συγκρότησης των πολιτικών σχηματισμών σε όλη τη μεταπολιτευτική ελληνική πραγματικότητα. (...) Ο λαϊκισμός και ο εθνικισμός, σε συνδυασμό με τη απογοήτευση από τον περιορισμό των διανεμητικών πολιτικών, παράγει *ενίσχυση σε πολιτικούς οργανισμούς που με μεγαλύτερη καθαρότητα εκφράζουν την άμυνά τους στη σύγχρονη πραγματικότητα*. Συγχρόνως όμως από την ελληνική κοινωνία έχει συνειδητοποιηθεί η αναγνώριση [sic] ότι ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός είναι ο μοναδικός δρόμος για τη χώρα και ότι άλλες επιλογές και βιώσιμες λύσεις δεν υπάρχουν, για τούτο [sic] και στις εκλογές αυτές παρουσίασαν στασιμότητα ή και υποχώρηση δυνάμεις που κινούνται στο πλαίσιο της ορθολογικής πολιτικής και της προβολής της εκσυγχρονιστικής-μεταρρυθμιστικής αναγκαιότητας. Το ζητούμενο είναι οι πολιτικές εκείνες διαδικασίες που θα καταστήσουν τις δυνάμεις αυτές ηγεμονικές στο πολιτικό σκηνικό της χώρας» (Κώστας Χλωμούδης, «Πέρα από τη Συγκυρία και τις Επικοινωνιακές Τακτικές», *Αυγή* 14-7-1999, ο οποίος βέβαια ως επί το πλείστον αντιγράφει ή παραφράζει ευρέα αποσπάσματα από άρθρο του Δημήτρη Χαλαλάμη με τίτλο «Η κοινωνική ενσωμάτωση προϋποθέτει την υπέρβαση του λαϊκισμού», *Αυγή* 17-3-1999 –αναφέροντας πάντως το όνομα του συγγραφέα. Πιθανόν μάλιστα η αντιγραφή αυτή να έγινε κάπως πρόχειρα, αν κρίνουμε από το non sequitur το οποίο εισάγει στην τρίτη περίοδο του ανωτέρω αποσπάσματος η έκφραση «για τούτο». Φαίνεται ότι η «ορθολογική πολιτική» και η χειραφέτηση από τις αυθεντίες όντως παραμένουν ακόμη ζητούμενο).

8. Βλ. ιδίως Etienne Balibar, «Spinoza, l'anti-Orwell. La crainte des masses», in: *La crainte des masses. Politique et philosophie avant et après Marx*, Galilée, Paris 1997, σσ. 57 επ.

δείγμα σκέψης, του οποίου δανείζεται πρόθυμα τα μοτίβα. Ένα παράδειγμα που συνίσταται στη σύλληψη της πραγματικότητας (και, εν προκειμένω, της νεοελληνικής κοινωνίας) ως *ελλειμματικής* και στην ερμηνεία των εξελίξεων που συμβαίνουν σε αυτή ως αργοπορημένων και ατελών απομιμήσεων όσων (θεωρείται ότι) ισχύουν κάπου αλλού⁹.

Σε αυτήν τη χρήση ή την επίκληση όρων και εννοιών από τις κοινωνικές επιστήμες, αυτό που κυριαρχεί είναι η *ιδεαλιστική-τελεολογική* τάση των επιστημών αυτών. Πρόκειται για μια τάση η οποία δεν είναι σε θέση να παραγάγει κάποια θετική γνώση για την κοινωνία, αλλά μόνο αρνητικές-επικριτικές αποφάνσεις γι' αυτήν· δεν μπορεί –ούτε καν επιδιώκει– να μας εξηγήσει γιατί αυτοί οι άνθρωποι ενεργούν έτσι όπως ενεργούν, αλλά περιορίζεται να διαπιστώσει ότι δεν ενεργούν όπως ενεργούν (ή θα ενεργούσαν) κάποιοι άλλοι¹⁰. Έτσι, θεωρεί το αντικείμενό της, τον κοινωνικό σχηματισμό, όχι ως προϊόν της θετικής δράσης κάποιων δυνάμεων στο εσωτερικό ενός αρθρωμένου όλου, αλλά ως το αδέξιο αποτέλεσμα της πάντοτε ατελέσφορης προσπάθειας προσέγγισης μιας αφηρημένης ιδέας *εξωτερικής* προς το όλο. Είναι συναφώς ενδεικτικό ότι στις αποφάνσεις που εντάσσονται σε αυτόν τον τύπο λόγου παρατηρείται πληθωρική παρουσία *αρνητικών* ή και μειωτικών λέξεων και εκφράσεων – λέξεων και εκφράσεων που παραπέμπουν διαρκώς σε απουσίες, ελαττώματα, αποτυχίες και καθυστερήσεις¹¹. Έτσι, η «γνώση» που παράγει

9. Πρβλ.: «Σε αντίθεση με τις περισσότερες κοινωνίες όπου *εδώ και δεκαετίες* η συζήτηση για τον εκσυγχρονισμό καταγράφεται στην κορυφαία θεματολογία του δημοσίου διαλόγου, στην Ελλάδα ο εκσυγχρονισμός προέκυψε στα τέλη της δεκαετίας του '80» (Ν. Μουζέλης, «Ευρωκεντρισμός ή εκσυγχρονισμός;», *Το Βήμα*, 4-2-2001). «Το πρόβλημα είναι πως μόλις έφυγε η "σουρντίνα" του στόχου της ένταξης στην ΟΝΕ, φάνηκε η *ζοφερή πραγματικότητα* των τραγικών *καθυστερήσεων* της ελληνικής κοινωνίας σε όλους, σχεδόν, τους τομείς, με αποκορύφωμα το Δημόσιο» (Θανάσης Γεωργακόπουλος, «Τρίτη άποψη», *Τα Νέα*, 26-10-2000· η υπογράμμιση δική μου). «Η Ελλάδα ουδέποτε προτείνει, ουδέποτε εκπηγάζει από αυτήν μια αλλαγή, ένας νεωτερισμός, μια ιδέα. Μόνο *καθυστέρηση* στις μεταβολές που εκπηγάζουν από *αλλού*, ακόμα και στις πιο απλές. Η συντήρηση και η ακινησία αποτελούν θεμελιώδη χαρακτηριστικά της σύγχρονης νεοελληνικής ιδεολογίας, το αίσθημα της άμυνας κυριαρχεί στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα» (Δαμιανός Παπαδημητρώπουλος, «Τα Βαλκάνια κι εμείς», *Πολίτης*, Οκτώβριος 1991· ήδη στο *Ο Ιανός του εθνικισμού και η ελληνική βαλκανική πολιτική*, εκδ. Ο Πολίτης, Αθήνα 1993).

Στο τελευταίο παράθεμα βλέπουμε ότι ακόμη και κάποιοι που φιλοδοξεί να επικρίνει τον εθνικισμό, τον εμφανίζει ως «εθνικό χαρακτηριστικό» –άρα σκέπτεται ήδη και ο ίδιος εθνικά. Διότι αυτός που παραπονιέται πως το έθνος του δεν είναι επαρκώς ικανό, καινοτόμο, κινητικό, επιθετικό κ.ο.κ. δεν είναι βεβαίως ένας αντιεθνικιστής, αλλά ένας απογοητευμένος εθνικιστής.

10. Βλ. π.χ. Νίκος Μουζέλης, *Νεοελληνική κοινωνία: Όψεις υπανάπτυξης* (χαρακτηριστικός τίτλος!), Εξάντας, Αθήνα, 1977. Επίσης Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα 1986, ιδίως σελ. 226, όπου η ελληνική κοινωνία αναλύεται (;) ταυτολογικά «στο πλαίσιο μιας *συνολικά ιδιαίτερης κοινωνικής δομής* στην Ελλάδα, που διαφοροποιείται σαφώς, τουλάχιστον "ποσοτικά", από τις περισσότερες χώρες της Ευρώπης» (η υπογράμμιση και τα εισαγωγικά στο πρωτότυπο). Στο σύνολο του έργου γίνεται διαρκώς λόγος για «ιδιαιτερίες», «εντελώς ιδιαίτερους τρόπους», έναν «*ιδιαίτερο ελληνικό ατομισμό*» (σ. 284) κ.ο.κ.

11. Ενδεικτικά: «Μπορούμε να πούμε ότι η Ελλάδα *απέτυχε* να χρησιμοποιήσει τους πόρους από το εξαγωγικό εμπόριο του 19ου αιώνα για να εκσυγχρονίσει στον 20ό αιώνα τη γεωργία και

αυτή η δραστηριότητα δεν είναι ποτέ μια πρακτική της χαράς, αλλά μια πρακτική δυσφήμισης και ψόγου¹².

Θα ήταν ενδιαφέρον να παραλληλίσουμε τη δομή του λόγου αυτού με αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε *θεολογικό λόγο*, με τη ντισεική ή/και τη σπινοζική έννοια – με την έννοια ότι αποτελεί απλώς θεωρητικοποίηση της δυσαρέσκειας, της μνησικακίας και της περιφρόνησης προς το Είναι¹³. Όπως κι αν έχει, πάντως, η κριτική αυτή, στο βαθμό που επιχειρεί να ερμηνεύσει την πραγματικότητα ως απέλεια και ως παθολογία¹⁴, έχει ως φιλοσοφική προϋπόθεση την *ορθολογιστική-ηθικιστική αυταπάτη*¹⁵. Όπως είναι προφανές,

να δημιουργήσει έναν διεθνώς ανταγωνιστικό βιομηχανικό τομέα οργανικά συνδεδεμένο με την υπόλοιπη οικονομία. Ο κύριος λόγος αυτής της *αποτυχίας* (...) [βρίσκεται] στη δομή και λειτουργία του κράτους. Δεδομένης της *αργοπορημένης* εκβιομηχάνισης της χώρας, η μόνη δυνατότητα σχετικά αυτόνομης ενσωμάτωσής της στην παγκόσμια οικονομία *ήταν εκ των άνω*, μέσω ενεργού(ς) [sic] κρατικής παρέμβασης. Μια παρέμβαση που *θα αποσκοπούσε* όχι στην υπονόμηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας αλλά στην ανάπτυξη της κατά τρόπο που *θα οδηγούσε* στον εκσυγχρονισμό και στην ισόρροπη ανάπτυξη της οικονομίας. Αυτού του είδους την κατευθυντήρια γραμμή το ελληνικό κράτος ήταν και εξακολουθεί να είναι *ανίκανο* να υιοθετήσει. Η διαιώνιση των αυταρχικών/δεσποτικών χαρακτηριστικών του, ο έλεγχός του από πελατειακά/λαϊκιστικά κόμματα και οι κολοσσιαίες διαστάσεις του το κάνουν να μοιάζει με έναν *καθυστερημένης νοητικότητας* γίγαντα, με ένα *άμορφο τέρας* που είναι *ανίκανο* να αντιδράσει ευέλικτα και αποτελεσματικά σε ένα ταχέως μεταβαλλόμενο περιβάλλον» ((Νίκος Μουζέλης, «Ο ελληνικός εκσυγχρονισμός». *Το Βήμα*, 1-1-2000· οι υπογραμμίσεις δικές μου). Είναι εντυπωσιακό ότι στο ανωτέρω μακροσκελές απόσπασμα δεν υπάρχει *έστω και μία καταφατική πρόταση στον ενεστώτα της οριστικής*. Αυτή η (προβιολόμενη ως) επιστημονική ανάλυση είναι γραμμένη στην ευκτική έγκλιση· δεν μιλάει παρά μόνο γι' αυτά που *θα μπορούσαν* ή *θα έπρεπε* να είχαν γίνει, αλλά *δεν έγιναν*.

12. Με άλλα λόγια, μεταφέρει στο πεδίο της θεωρητικής ιδεολογίας το καθημερινό, «αυθόρμητο» επιφώνημα: «Τι τα θέλετε, αυτή είναι η Ελλάδα!», το οποίο διατυπώνεται καθημερινά σε εφημερίδες, καφενεία, γήπεδα, ενίοτε δε και στη Βουλή από πρωθυπουργικά χείλη.

13. «Εκείνοι, αντίθετα, που ξέρουν μόνο να μέμφονται τους ανθρώπους, να επιτιμούν τα ελαττώματα παρά να διδάσκουν τις αρετές και να αποκαρδιώνουν τους ανθρώπους αντί να τους ενθαρρύνουν, είναι ανυπόφοροι και στους εαυτούς τους και στους υπολοίπους», λέει για τους θεολόγους ο Σπινόζα (*Ηθική*, μ. Δ', κεφ. 13). Βλ. επίσης Φρειδερίκος Νίτσε, *Το λυκόφως των ειδώλων*, Τρίτη πραγματεία παρ. 15 (Εκδοτική Θεσσαλονίκης χ.χρ., σελ. 206).

14. Π.χ.: «Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η αναπαραγωγή της χαρακτηριστικής για το ελληνικό σύστημα *παθολογίας*». Χλωμούδης, *ό.π.* (σημ. 7). «Με δυο λόγια, ο πασοκικός τριτοκοσμιομός έρρεπε *παθολογικά* προς τον εθνικιστικό αναδελφισμό» (Ελεφάντης, *ό.π.* (σημ. 4)).

15. Κατά τούτο, είναι ενδιαφέρον ότι σε αυτή τη θρηνωδία της λεκτικής (αυτο)μαστίγωσης συμμετέχουν πρόθυμα και στοχαστές, οι οποίοι –φραστικά τουλάχιστον– διεξάγουν κατά τα λοιπά σφοδρή κριτική, έως πολεμική, στην εν λόγω αυταπάτη. Π.χ.: «Και οι εθνικιστές όμως, οι πατριώτες κ.τ.λ., που δεν κάνουν το λάθος να υποτιμούν την αποτρεπτική ισχύ, διέπραξαν για λόγους κομματικής ψηφοθηρίας κάτι εξαιρετικά επιζήμιο: ενίσχυσαν επί δύο δεκαετίες την οικονομική πολιτική του *παρασιτικού καταναλωτισμού*, με αποτέλεσμα τη γενικότερη *εξάρτηση* της δανειοτρεφούς χώρας και την υπονόμηση της αμυντικής της προσπάθειας. Έτσι, αν οι πρώτοι ωραιοποιούν τη σημερινή *αδυναμία* της Ελλάδας με ειρηνιστικά και αντιεθνικιστικά προπετάσματα, οι δεύτεροι, υποκύπτοντας στη λογική των πελατειακών σχέσεων και διαιωνίζοντας τις *δυσλειτουργ-*

η απόκλιση προϋποθέτει την ευθεία, ή η έκπτωση προϋποθέτει την παραδείσια κατάσταση· δεν μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ένα κοινωνικό φαινόμενο ως «ελλιπές» παρά μόνο στο βαθμό που ορίσουμε κάποια άλλη εξέλιξη ως «ομαλή», ως πρότυπη.

Η τελεολογία όμως αυτή, δηλ. ο ορισμός της ουσίας ενός πράγματος με βάση ένα τέλος, δεν είναι ούτε καν αριστοτελικού τύπου· είναι, ίσως, μία καρικατούρα πλατωνισμού. Διότι, πράγματι, αξίζει να αναρωτηθούμε: ποιος ακριβώς είναι αυτός ο σκοπός, ο κανόνας, ως προς τον οποίο συγκρίνονται τα φαινόμενα του εθνικισμού, του λαϊκισμού, του αυταρχισμού, των πελατειακών σχέσεων κ.ο.κ. και ανευρίσκονται ως μειονεκτούντα και καθυστερημένα; Η απάντηση βεβαίως δεν μπορεί παρά να είναι ότι τέτοιο κανόνα αποτελεί το «ευρωπαϊκό μοντέλο», αυτό που ισχύει στα «προηγμένα κράτη της Δυτικής Ευρώπης»¹⁶. Ωστόσο, στοιχειώδης γνώση της παγκόσμιας ιστορίας μάς επιβάλλει να αναγνωρίσουμε ότι όλα ανεξαιρέτως τα ανωτέρω φαινόμενα αποτελούν γνήσια προϊόντα της ευρωπαϊκής πολιτικής κουλτούρας· στοιχειώδης δε ανάγνωση του ευρωπαϊκού τύπου μάς αποκαλύπτει καθημερινά ότι η πολιτική επικαιρότητα π.χ. της Ιταλίας, της Γαλλίας, του Βελγίου βρίθκει από φαινόμενα ευνοιοκρατίας και διαφθοράς, της Αυστρίας, της Ισπανίας, της Γερμανίας από φαινόμενα ξενοφοβίας κ.λπ. – για να μη μιλήσουμε για το όχι πολύ μακρινό παρελθόν. Ως εκ τούτου, η κατασκευή ενός ιδεατού μοντέλου ευρύθμως λειτουργούντος κράτους δικαίου, αξιοκρατίας και ανοχής και η χρήση του για την ερμηνεία της νεοελληνικής κοινωνίας ελέγχεται ως ιδεαλισμός *εις την δευτέραν*: πρώτον, διότι λαμβάνει ως δεδομένο ότι η αλήθεια ενός πράγματος κείται *έξω* απ' αυτό και μπορεί να γνωσθεί μέσω σύγκρισης και αναφοράς σε κάτι άλλο, αλλά και, δεύτερον, διότι ως πρότυπο γι' αυτήν τη σύγκριση χρησιμοποιεί όχι απλώς *ένα άλλο αντικείμενο*, αλλά *μία ήδη εξιδανικευμένη εικόνα* αυτού του άλλου αντικειμένου.

Στα προηγούμενα, λοιπόν, παραδείγματα, είδαμε ότι η εκσυγχρονιστική κριτική προσάπτει στον ελληνικό εθνικισμό, και γενικότερα στα ιδεολογικά μορφώματα που παράγονται στην ελληνική κοινωνία, δύο κατά βάσιν κατηγορίες. Συγκεκριμένα, τα μορφώματα

γίες του πολιτικού συστήματος, αφαιρούν το ουσιαστικό περιεχόμενο από τις θέσεις τους» (Π. Κονδύλης, «Ιδεολογίες και εθνική στρατηγική», *Το Βήμα*, 4-1-1998).

16. Πρβλ.: «Η γενικότερη εικόνα της χώρας εκσυγχρονίζεται και ενσωματώνεται όλο και ταχύτερα στην *εικόνα* μιας δυτικής, δημοκρατικής, καπιταλιστικής κοινωνίας, ενώ *συγχρόνως* λαϊκιστικές και εθνικιστικές αγκυλώσεις χαρακτηρίζουν τις στάσεις, τις συμπεριφορές, τις ιδεολογικές και πολιτικές προσλαμβάνουσες ενός μεγάλου μέρους του κοινωνικού σώματος» (Δημήτρης Χαρολάμπης, «Η κοινωνική ενσωμάτωση προϋποθέτει την υπέρβαση του λαϊκισμού», *Αυγή*, 17/3/1999). Εδώ είναι εμφανής ο ερμηνευτικός εκλεκτικισμός ή, μάλλον, ο *δυσμός* στον οποίο καταλήγει η υιοθέτηση του μεθοδολογικού ιδεαλισμού: η «υψηλή» έννοια, η «δυτική, δημοκρατική, καπιταλιστική κοινωνία», χρησιμοποιείται ως «εικόνα», ως εξιδανικευμένο πρότυπο, ενώ όλα τα κακά ανάγονται σε έναν μυστηριώδη χώρο εξωτερικό και αντίθετο προς αυτήν –το χώρο της «αγκύλωσης», του «αρχαϊσμού»– και απλώς δηλώνεται ότι συμβαίνουν «*συγχρόνως*» (δηλ. δεν έχουν ουσιαστική σχέση με το *ιδανικό*, απλώς συνυπάρχουν κατά συμβεβηκός μαζί του. Και αυτό μόνο προσωρινά, μέχρι την επικείμενη έλευση και πλήρη επικράτηση του αγαθού –εφ' όσον αποτελούν «αρχαϊκές επιβιώσεις» προορισμένες να εκλείψουν).

αυτά δεν τα νοεί ως παραγωγές που να απορρέουν κατά θετικό και προσίδιο τρόπο από κάποια υλική αιτία, αλλά ως καθυστερημένες, αφ' ενός, και ατελείς, αφ' ετέρου, υλοποιήσεις μιας προϋπάρχουσας αφηρημένης-καθολικής ιδέας.

Κατά τούτο, οι επικρίσεις αυτές χαρακτηρίζονται από αξιοσημείωτη συνοχή και ομοιομορφία: η συνοχή αυτή οφείλεται στο ότι ακολουθούν πιστά τις δύο βασικές πηγές παραγνώρισης που συνδέονται με την αστική ιδεολογία: τον *εξελικτισμό* και την *αυταπάτη του υποκειμένου*.

Πράγματι, τόσο η καθυστέρηση όσο και η αποτυχία νοούνται ως προς κάτι, προϋποθέτουν ένα εξωτερικό σημείο αναφοράς. Μια μορφή κοινωνικής ύπαρξης δεν μπορεί να κριθεί ως αναχρονιστική παρά μόνο αν συλλάβουμε την ιστορική εξέλιξη ως μια βαθμιαία κίνηση εντός ενός ομοιογενούς χρόνου και προς μία αποκλειστικά κατεύθυνση, προς την πρόοδο. Εξάλλου, μια μορφή κοινωνικής ύπαρξης δεν μπορεί να θεωρηθεί αποτυχημένη παρά μόνο αν συλλάβουμε την ιστορική εξέλιξη ως έργο ενός υποκειμένου, το οποίο έχει βούληση και θέτει στόχους –τους οποίους όμως δεν επιτυγχάνει.

1.2. Ο εθνικισμός: ζήτημα δοσολογίας;

Εν προκειμένω, όμως, είναι ενδιαφέρον να διερωτηθούμε ειδικότερα: *ποιοι* ορίζονται ως τέτοιοι στόχοι;

Εάν «διαβάσουμε» την κριτική των εκσυγχρονιστών προς τους εθνικιστές υπό το πρίσμα αυτού του ερωτήματος, θα δούμε ότι, ως προς την ουσία τους, τα συμφέροντα τα οποία υπερασπίζονται οι μεν και οι δε *ουδόλως διαφέρουν* μεταξύ τους –συνήθως μάλιστα ούτε καν οι ίδιοι ισχυρίζονται ότι διαφέρουν.

«ο υπερπατριωτισμός είναι ηθικά και πολιτικά κακός και επικίνδυνος, σε σημείο που να μην είναι καθόλου πατριωτικός. Το κακό του είναι ότι συνιστά μια μορφή φανατισμού που δεν βοηθάει την πατρίδα και δεν προωθεί το γενικό καλό, αλλά αντίθετα γίνεται πηγή κινδύνων και πρόξενος δεινών για τα αγαθά και τις αξίες που υποτίθεται ότι υπηρετεί. Δεν είναι μόνο ότι, λόγω των φανατικών του θέσεων, αναγκαστικά στιγματίζει όσους πιο σώφρονες δεν συμμερίζονται τις απόψεις του περί εξωτερικής πολιτικής ως δειλούς ή ακόμη και προδότες (...). Το χειρότερο είναι ότι υπονομεύει και αυτές ακόμη τις ηθικές αξίες του πατριωτισμού, τις οποίες έτσι τελικά μόνο κατ' όνομα επικαλείται»¹⁷.

Σε αποσπάσματα όπως το παραπάνω, ο ευρωπαϊστής-δικαιοκράτης διανοούμενος δηλώνει με απεριφραστο τρόπο ότι η διαφορά του από τον «υπερπατριώτη» αφορά απλώς τους τρόπους επιδίωξης, τα μέσα: όσο για τους στόχους, αυτούς όχι μόνο δεν τους αμφισβητεί, αλλά και αυτοανακηρύσσεται ως ο συνεπέστερος και αποτελεσματικότερος υπηρέτης τους. Πρόκειται δηλαδή σαφώς για μια κριτική *εσωτερική* και όχι *εξωτερική*, η

17. Παύλος Κ. Σούρλας, «Η ηθική του πατριωτισμού», *Το Βήμα*, 7-3-1999.

οποία κατά δήλωσή της τοποθετείται στρατηγικά από την ίδια πλευρά με αυτόν τον οποίο επικρίνει.

Συνεπεία του προηγούμενου, η εκσυγχρονιστική κριτική τού εθνικισμού προσλαμβάνει αναπόφευκτα ένα χαρακτήρα *ποσοτικό* και όχι *ποιοτικό*¹⁸, δηλ. επικρίνει τις υπερβολές του και όχι την ίδια την αρχή του, προς την οποία καταφάσκει αναντίρρητα¹⁹. Αλλά, επί πλέον, ακόμη και οι «υπερβολές» αυτές κρίνονται ως αρνητικές όχι –ή, έστω, όχι τόσο– *επειδή επιφέρουν αυταρχισμό και περιορίζουν τη δημοκρατία* στο εσωτερικό της χώρας, αλλά, όπως ρητώς δηλώνεται στο ανωτέρω απόσπασμα, *επειδή πιθανόν να έχουν αποτελέσματα αντίστροφα και αρνητικά για τις επιδιώξεις τού υπερπατριώτη* –τις οποίες κατά τα λοιπά συμεριζεται και ο επικριτής του. Η βλάβη που επέρχεται στις επιδιώξεις των *αντιπάλων τού υπερπατριώτη* ιεραρχείται ως δευτερεύον κακό.

Κατά τούτο, είναι απολύτως εύλογτο ότι, στο ίδιο κείμενο, και μάλιστα στην ίδια παράγραφο, εισάγεται ρητορικά η υπόθεση μήπως η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο στάσεων είναι απλώς ποσοτική, μόνο και μόνο για να διαψευσθεί αμέσως και εμφατικά²⁰.

Εάν υποβάλαμε την εν λόγω διάψευση σε μια *συμπτωματική* (symptomale) ανάγνωση, είναι σαφές σε τι είδους αποτελέσματα θα καταλήγαμε²¹. Ωστόσο, για να μην καταφεύγουμε σε ερμηνείες αντίθετες προς τις προθέσεις του συγγραφέα, ας πάρουμε κατά γράμμα το επιχείρημα που ο ίδιος προτείνει προς απόκρουση αυτής της υποψίας: ο υπερπατριωτισμός, όπως αναφέρθηκε, καθίσταται βλαβερός, μέσω κάποιου είδους «διαλεκτικής πανουργίας», μόνο όταν αυτή η ποσοτική του διαφορά μετασχηματίζεται σε ποιοτική και έτσι ο ίδιος μετατρέπεται στο «αντίθετο του εαυτού του», δηλαδή του γνήσιου πατριωτισμού.

Όποιος, όμως, ισχυρίζεται ότι είναι αντίθετος προς μια τάση *μόνο στο βαθμό που αυτή κινδυνεύει να μετατραπεί στο αντίθετό της*, αυτός προφανώς δεν πρέπει να αποκληθεί επικριτής αλλά, αντιθέτως, *υποστηρικτής* αυτής της τάσης²².

18. Ενδεικτική η χρήση του όρου *υπερ-πατριωτισμός* στο αμέσως προηγούμενο απόσπασμα.

19. «Το να αγαπάμε την πατρίδα μας, να εργαζόμαστε για το καλό της, να την προστατεύουμε από επιβουλές, να μεριμνούμε για τη διατήρηση των αξιών και των μνημών που μας ενώνουν σε μια όχι απλώς πολιτιστική αλλά και πολιτική και ηθική κοινότητα, είναι ορθές επιλογές συλλογικής ζωής και καθήκοντα ηθικά» (Σούρλας, *ό.π.* (σημ. 17)).

20. «Πρέπει να τονίσουμε ότι είναι μεγάλο λάθος να νομιστεί ότι η διαφορά μεταξύ πατριωτισμού και υπερπατριωτισμού είναι διαφορά βαθμού» (στο *ίδιο*: η υπογράμμιση δική μου).

21. Βλ. Sigmund Freud, *Die Verneinung*, in: Studienausgabe, Band III, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1982, σελ. 373: «Ο τρόπος, με τον οποίο οι ασθενείς μας παρουσιάζουν τις ιδέες τους κατά την αναλυτική εργασία, μας δίνει την ευκαιρία για μερικές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Π.χ.: «Τώρα θα σκεφτείτε ότι θέλω να πω κάτι προσβλητικό, αλλά πραγματικά δεν είχα κανένα τέτοιο σκοπό». Εμείς καταλαβαίνουμε ότι αυτό είναι η απόρριψη μιας αναδυόμενης ιδέας μέσω προβολής. Ή: «Ρωτάτε, ποιο μπορεί να είναι αυτό το πρόσωπο στο όνειρο. Πάντως, η μητέρα δεν είναι». Εμείς διορθώνουμε: «Αρα είναι η μητέρα». Κατά την ερμηνεία, παίρνουμε την πρωτοβουλία να παραβλέπουμε τη άρνηση και να δεχόμαστε αυτούσιο το περιεχόμενο της ιδέας».

22. Και, αφού είναι έτσι, αρχίζει και γίνεται δυσδιάκριτο σε τι διαφέρει αυτή η τοποθέτηση από την επιχειρηματολογία π.χ. του Παναγιώτη Κονδύλη, ο οποίος επίσης δεν έχει κανένα πρόβλημα

Η πλειοψηφία, λοιπόν, των εκσυγχρονιστών διανοουμένων φιλοτεχνούν για τον εαυτό τους –και για τους ομοϊδεάτες τους πολιτικούς– μια εικόνα ψυχραιμίας και ικανότητας αυτοελέγχου²³. Επιλέγουν, θα 'λεγε κανείς, μία μετριοπαθή, *κεντρώα* τοποθέτηση, μέσω της αποκήρυξης των «εκατέρωθεν υπερβολών»²⁴. Το πρόβλημα βέβαια είναι ότι αυτή η *θέση στο κέντρο* οφείλει πάντα να ισαπέχει από τα δύο άκρα, άρα εξαρτάται από τον ορισμό αυτών των άκρων και, ως εκ τούτου, καθίσταται έννοια δευτερογενής και ετεροκαθοριζόμενη. Εκτός βέβαια και αν καταφέρει εκείνη να αναδειχθεί ως ηγεμονική εμφανίζοντας τις αντίπαλες ως «φανατισμούς» και ως απορριπτέες ακρότητες.

Περί αυτού στις επόμενες ενότητες.

1.3. Η «έξοδος των λαών από την ανωρμότητα»

Από τα προηγούμενα προέκυψε ότι οι εκσυγχρονιστές εγγράφουν στρατηγικά την παρέμβασή τους στο ίδιο στρατόπεδο με τους «υπερπατριώτες» αντιπάλους τους και τους επικρίνουν όχι επειδή επιδιώκουν αυτά τα συγκεκριμένα συμφέροντα, αλλά επειδή δεν τα επιδιώκουν όπως –ή όσο²⁵– θα έπρεπε.

να «καταδικάσει» τον εθνικισμό κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο: «Οι εθνικιστικές απόψεις, των οποίων η επικράτηση σε διάφορες φάσεις του Κυπριακού και του Μακεδονικού *έβλαψε ουσιαστικά τη χώρα...*» (βλ. σημ. 15).

23. Ο Πρωθυπουργός ξεκίνησε τη θητεία του με την κρίση στα Ίμια. Την αντιμετώπισε με ψυχραιμία και σωφροσύνη, αρνούμενος να ενδώσει στη λαϊκιστική υστερία της αντιπολίτευσης (ενδο- και εξω-πασοκικοί).

Είναι εύκολο να φανταστεί κανείς τις τεράστιες πιέσεις κάτω από τις οποίες βρέθηκε ο νέος τότε πρωθυπουργός. Είναι επίσης εύκολο να αντιληφθεί τι νεύρα, σθένος και ψυχραιμία χρειάζεται κανείς για να μην παραсурθεί από τις σειρήνες του ψευτοπαλικαρισμού και της πατριδοκαπηλείας. Είναι ακριβώς επειδή είχαμε την τύχη να έχουμε έναν ηγέτη που δεν υποχωρεί στις λαϊκιστικές πιέσεις και στις παρορμήσεις της στιγμής, που εξηγεί [sic] πώς αποφύγαμε μια πολεμική σύγκρουση που θα μπορούσε να έχει καταστρεπτικές επιπτώσεις για τη χώρα μας» (Νίκος Μουζέλης, «Αμυντικός εθνικισμός και εκλογές», *Το Βήμα*, 2-4-2000).

24. Π.χ.: «Μεταξύ των δύο φονταμενταλιστικών "στρατοπέδων" της ψωροκωστεινικής αμετροπέρας πάντως, τούτέστιν το κοσμοπολιτικό των νεοβλάχων και το πατριδοκαπηλικό των νεοκλεφταρματολών, στέκει η ψύχραιμη θεώρηση του "διεθνολογικού ρεαλισμού", σε όλες τις εκφάνσεις και αποχρώσεις του» (Αιμίλιος Μεταξόπουλος, «Οι εθνικιστές γελωτοποιοί», *Το Βήμα*, 4-4-1999). Και στο σημείο αυτό, ο Παναγιώτης Κονδύλης, μολοντί κατά τα λοιπά δεν φείδεται ειρωνείας για τους οπαδούς του «διαλόγου» και της «έλλογης επικοινωνίας», ωστόσο ο ίδιος δεν διαφοροποιείται ουσιαστικά από την κλασικά διαφωτιστική τάση «κεντρώας» και «απροκατάληπτης» εξέτασης των πραγμάτων, καταδίκης των «κομματικών παθών», υπέρβασης των διαχωριστικών γραμμών κ.λπ.: «Καμία ουσιαστική στρατηγική συζήτηση δεν είναι δυνατή αν δεν αφήσει στην άκρη τόσο τα εθνικιστικά όσο και τα ειρηνιστικά ιδεολογήματα: στόχος της είναι ακριβώς η υπέρβασή τους. Η εθνική στρατηγική δεν είναι ούτε "δεξιά", ούτε "αριστερή", ούτε "εθνικιστική", ούτε "διεθνιστική". Είναι τα πάντα, ανάλογα με τις επιταγές της συγκεκριμένης κατάστασης. Αλίμονο στη χώρα και στην πολιτική της ηγεσία αν ερμηνεύει τη συγκεκριμένη κατάσταση με βάση "δεξιές" ή "αριστερές" προτιμήσεις, αντί να προσαρμόζει τις προτιμήσεις στην κατά το δυνατόν ψυχρή ερμηνεία της συγκεκριμένης κατάστασης» (σημ. 15).

25. Διότι δεν λείπουν και οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες τους προσάπτουν ότι βλάπτουν τα

Κάτι ακόμα, όμως, που μπορεί να μας οδηγήσει σε πολύ ενδιαφέροντα συμπεράσματα είναι ο *τύπος* του λόγου, τον οποίο απευθύνει ο «λελογισμένος» προς τον «υπερβολικό» πατριώτη, ο τρόπος με τον οποίο συλλαμβάνει τη διαφορά του απ' αυτόν και οι νουθεσίες με τις οποίες θεωρεί ότι μπορεί να τον μεταπείσει ώστε να περάσει επιτέλους και αυτός στο στάδιο του ορθού πατριωτισμού.

Ο υπερπατριωτισμός, (...) [θ]έτοντας μοναδικό κριτήριο τη δύναμη και θεωρώντας την στην πιο υλική εκδοχή της, κρίνει την κάθε απόφαση και την κάθε ενέργεια αποκλειστικά με το κατά πόσο ενισχύει την πατρίδα ή αποδυναμώνει τον εχθρό εδώ και τώρα και σε όρους «τσαμπουκά», υπολογίζοντας απώλειες και κέρδη *όχι με κριτήρια συστηματικά και με συγκροτημένες και μακροπρόθεσμες εκτιμήσεις, αλλά με άμεσες συναισθηματικές εκρήξεις ή άλλες παρορμήσεις συλλογικού εγωισμού*, υποστηρίζεται στο ίδιο πάντοτε κείμενο²⁶. Εδώ έχουμε ακόμη μία προσφυγή στη διαχωριστική γραμμή ψυχραιμίας/παρορμητικότητας, ορθολογικού υπολογισμού/ βραχυπρόθεσμης και σπασμωδικής αντίδρασης, η οποία όπως είδαμε αποτελεί μόνιμο μοτίβο της αυτοσυνείδησης και της ταυτότητας των διανοουμένων. Έτσι όπως διατυπώνονται ειδικά εδώ οι διακρίσεις αυτές, όμως, ιδίως ενόψει του στόχου της καθοδήγησης μιας πρακτικής, καθιστούν ακόμη πιο προφανές ότι η χάραξη της εν λόγω διαχωριστικής γραμμής αντιστοιχεί απολύτως σε αυτό που στην ψυχανάλυση είναι γνωστό ως *διάκριση ανάμεσα στην αρχή της πραγματικότητας και την αρχή της ηδονής*²⁷. Π.χ. ιδίον του «υπερπατριωτισμού» κρίνεται ότι είναι

όλα να ερμηνεύονται από την οπτική γωνία της ωμής δύναμης, του «τσαμπουκά», της εδώ και τώρα, ανά πάσα στιγμή και ανά παν βήμα βλάβης πραγματικών και νομιζόμενων εχθρών, χωρίς συνεκτίμηση μακροπρόθεσμων επιπτώσεων, χωρίς συνηπολογισμό της διεθνούς κοινότητας και των αρχών που αυτή έχει περιλάβει στις διακηρύξεις της.

Με άλλα λόγια, ενώ πρόκειται πάντοτε για την *ίδια επιθυμία* κάθε φορά, η διαφορά είναι ότι η υπερπατριωτική επιδίωξη της επιθυμίας αυτής είναι εγωιστική, ανυπόμονη, ανίκανη να λάβει υπόψη της και να ανεχθεί τα τυχόν εμπόδια που παρεμβάλλει η πραγματικότητα –και ιδίως η ύπαρξη και οι επιθυμίες των άλλων ανθρώπων– στην εκπλήρωση των ερωτικών και/ή την εκτόνωση των επιθετικών ενορμήσεων, απρόθυμη να προσαρμοστεί στο Νόμο. Αντιθέτως, αυτό που μας υπόσχεται ο διανοούμενος, αν του αναθέσουμε την καθοδή-

εθνικά συμφέροντα όχι επειδή είναι υπερβολικά επιθετικοί αλλά, αντιθέτως, επειδή *δεν είναι αρκετά επιθετικοί* κατά τη διεκδίκησή τους. Π.χ.: «Για να χρησιμοποιήσω την ορολογία του υπουργού Εξωτερικών, στο θέμα του δικαιώματος του αυτοπροσδιορισμού των μουσουλμάνων της Θράκης και στο θέμα του ελληνoturκικού διαλόγου η κυβέρνηση άρχισε να μεταθέτει το βάρος από τον αμυντικό εθνικισμό στον *επιθετικό πατριωτισμό*», διαπιστώνει επιδοκμαστικά ο Ν. Μουζέλης («Εγκέλαδος εναντίον αμυντικού εθνικισμού», *Το Βήμα*, 10-10-1999. Η υπογράμμιση δική μου).

26. Βλ. Σούρλας, *ό.π.* (σημ. 17).

27. Η πληρέστερη διατύπωση της διάκρισης αυτής στο Sigmund Freud, *Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens*, *Gesammelte Werke*, Imago, London 1940, τόμος XIII, σσ. 231 επ.

γηση της πρακτικής μας, είναι μια πιο οργανωμένη, μεθοδική, συστηματική και σύννομη επιδίωξη.

Αν κάνουμε αφαίρεση του συγκεκριμένου περιεχομένου, του ειδικού αντικειμένου το οποίο αφορά εν προκειμένω αυτή η επιθυμία, θα διαπιστώσουμε ότι η τυπική δομή αυτού του λόγου είναι εντυπωσιακά όμοια με τη δομή του λόγου που απευθύνει ένας πατέρας προς το παιδί του: ο λόγος αυτός μας ζητά να κάνουμε υπομονή, να μη διεκδικούμε μόνο τα δικαιώματά μας εδώ και τώρα, αλλά να σεβόμαστε τις υποχρεώσεις μας, να είμαστε ευγενικοί, να μη χτυπάμε τα άλλα παιδάκια κ.λπ., με δυο λόγια να μη θεωρούμε το εγώ μας ως απόλυτο μονάρχη αλλά να το υπαγάγουμε στη συμβολική τάξη, στο «όνομα του πατέρα»²⁸.

Η ομοιότητα θεωρώ ότι δεν είναι επιφανειακή ή συμπτωματική· αντιθέτως, αποτελεί εκδήλωση ενός βαθιά ριζωμένου τρόπου έκφρασης –και σκέψης– της αστικής νεωτερικότητας: της θεώρησης του «άλλου» μέσα από τη *μεταφορά του παιδιού*. Από τη στιγμή που ο διαφωτισμός, το κατ' εξοχήν κοινωνικό και πολιτικό πρόταγμα της νέας εποχής, ορίστηκε ως «η έξοδος του ανθρώπου από την *ανωριμότητα* για την οποία είναι ο ίδιος υπεύθυνος», ήταν επόμενο όσοι αναγνωρίζονται στο πρόταγμα αυτό να συλλαμβάνουν κάθε παρέκκλιση, κάθε αντίθεση προς την πολιτική πρακτική που οι ίδιοι επιδοκιμάζουν ως *παιδικότητα*. Όταν συναντά κάποιον, του οποίου η πολιτική πρακτική και γενικότερα η μορφή ύπαρξης μέσα στον κόσμο δεν ταυτίζεται με τη δική του, ο διαφωτιστής διανοούμενος δεν έχει άλλο τρόπο να σκεφτεί αυτή την ύπαρξη παρά μόνο μέσα από την εικόνα του παιδιού: απ' τη στιγμή που συλλαμβάνει τον εαυτό του ως εκπρόσωπο της γνώσης, της αλήθειας και του ορθολογισμού, τότε δεν μένει άλλη θέση για όσους σκέπτονται ή πράττουν διαφορετικά από τον ίδιο παρά μόνο η θέση *εκείνου που δεν γνωρίζει ακόμα* –και που πρέπει να διαπαιδαγωγηθεί.

Ο πατερναλισμός, λοιπόν, αυτός είναι μια εκδήλωση της δυσανεξίας απέναντι στην πολιτική αντιπαράθεση, ένας τρόπος εξορκισμού της ανυπόφορης ιδέας ότι, μέσα σε έναν κοινωνικό σχηματισμό, είναι δυνατό να υπάρχουν κοινωνικές πρακτικές και τάσεις, οι οποίες ανάγονται σε αντιτιθέμενα συμφέροντα, τα οποία κατ' αρχήν είναι εξίσου νόμιμα, εξίσου λογικά (ή παράλογα) τα μεν προς τα δε, και η κοινωνική επικράτηση κάποιων ή ο συμβιβασμός τους σε κάποιο σημείο ισορροπίας καθορίζεται σε τελική ανάλυση από το συσχετισμό μεταξύ των αντίστοιχων δυνάμεων και όχι από την ποσότητα «γνώσης» ή «ωριμότητας» που χαρακτηρίζει τους φορείς τους.

Τελικά, η χρήση της εικόνας του παιδιού, η εφαρμογή αυτής της θεμελιακής «προκατάληψης του διαφωτισμού», απολήγει σε αυτό που θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε «*απώθηση της πολιτικής*».

Η απώθηση αυτή όμως, όπως κάθε απώθηση, δεν μπορεί φυσικά να καταργήσει το αντικείμενό της· έτσι, δεν αναιρεί, αλλά αντιθέτως επιβεβαιώνει ακόμη περισσότερο τη σύλληψη της πολιτικής ως «*χάραξης διαχωριστικών γραμμών*». Διότι όταν κάποιος ισχυρίζε-

28. Βλ. σχετικά Jacques Lacan, *Le séminaire – Livre V, Les formations de l'inconscient*, Seuil, Paris 1998 (κεφ. με τίτλο «La forclusion du Nom-du-Père»).

ται ότι μια πολιτική πρακτική δεν είναι καν άξια να εισέλθει και να συζητηθεί σοβαρά στο δημόσιο διάλογο διότι ανάγεται σε στερήσεις, υστερήσεις και υστερίες, τότε αυτός ακριβώς χαράζει την πιο έντονη διαχωριστική γραμμή που μπορεί να υπάρξει – και έτσι η σύγκρουση που είχε απωθηθεί από την πόρτα ξαναμπαίνει από το παράθυρο.

Έτσι, η λειτουργία που επιτελούν όλες αυτές οι αιτιάσεις περί γελωτοποιών, τσαμπουκάδων, ιδεοληπτικών, παρανοϊκών, φθονερών, αγκυλωμένων κ.ο.κ., έγκειται στο ότι μπορούν να εμφανιστούν ως το *απόλυτο* προκειμένου να καταστήσουν εν συνεχεία δυνατό και να ανοίξουν το δρόμο για το *σχετικό*. Όπως έλεγε ο Σουν Τζου, ο καλύτερος στρατηγός είναι εκείνος που κερδίζει μια μάχη χωρίς να χρειαστεί καν να τη δώσει²⁹. Κατ' ανάλογο τρόπο, η πιο επιτυχημένη πολιτική είναι ο βαθμός μηδέν της πολιτικής: δηλαδή εκείνη που επικρατεί έχοντας πείσει τους πάντες –και ιδίως τους δυνάμει αντιπάλους της– ότι *δεν είναι καν πολιτική*, δηλ. επιλογή μεταξύ πλειόνων αντιπιθέμενων επιλογών, αλλά η μόνη δυνατή επιλογή, καθ' ότι επιβαλλόμενη, αναλόγως, από τη θεία βούληση, τη νομοτέλεια της ιστορίας, την τεχνολογία, την παγκοσμιοποίηση, και άλλοτε άλλους «φυσικούς» και «αυτονόητους» κανόνες δράσης. Ο ορθός Λόγος μπορεί και αυτός κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί –και όντως χρησιμοποιείται– για την επίτευξη αυτού του αποτελέσματος. Σε τούτο δεν έρχεται σε αντίθεση, αλλά μάλλον ομοιάζει προς την υπερράσπιση του εθνικού συμφέροντος. Η αποστολή των διανοουμένων είναι να βρουν τον κατάλληλο συνδυασμό μεταξύ των δύο, και όντως μέχρι στιγμής τα καταφέρνουν περίφημα –έστω και με αντίτιμο (ή ίσως, ακριβώς, με εργαλείο) κάποιες αντιπαραθέσεις και διαξιφισμούς.

1.4. Η γραμμή του υλισμού

Η εκουγχρονιστική κριτική στον εθνικισμό, όπως είδαμε, είναι ποσοτική: μόνη φιλοδοξία του είναι να υπενθυμίζει σε αυτόν τη «φωνή του ρεαλισμού», να τον προσγειώνει στην πραγματικότητα. Σχηματικά, η κριτική αυτή θα μπορούσε να συνοψιστεί στη φράση: «Εμείς οι Έλληνες πρέπει να μάθουμε ότι δεν είμαστε το κέντρο του κόσμου»³⁰. Η φράση όμως αυτή, καθώς αποτελεί απλή επανάληψη της εθνικιστικής τοποθέτησης με την προσθήκη ενός «δεν», έχει προφανώς το ίδιο συντακτικό υποκείμενο με εκείνην («εμείς οι Έλληνες»): έτσι, αναπόφευκτα αφορά και το ίδιο *ιστορικό* υποκείμενο, τη συγκρότηση του οποίου προϋποθέτει ως ήδη δεδομένη και απλώς ασχολείται με το τι θα (πρέπει να) κάνει το υποκείμενο αυτό.

Αντίθετα, κατά την υλιστική προσέγγιση, η ιδεολογία συνίσταται ακριβώς σε έναν ει-

29. Sun Zu, *Η τέχνη του πολέμου*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1998, κεφ. 3, παρ. 2 σελ. 30.

30. «Δεν γίνεται όμως από τη μια να είμαστε ανάδελφοι και αμίμητοι και μόνοι, και από την άλλη να πιστεύουμε σοβαρά πως όλα από εμάς ξεκίνησαν και έξω από εμάς τίποτε δεν υπάρχει. Διαλέξτε και πάρτε! Είτε θα είμαστε το κέντρο του κόσμου είτε θα γίνουμε η παρέα του εαυτού μας. Δεν υπάρχει μέσος δρόμος» (Ι. Κ. Πρετεντέρης, «Η εθνική μας μοναξιά», *Το Βήμα*, 7-11-1999).

δικό τρόπο παραγωγής της υποκειμενικότητας· άρα, αποφασιστικό κριτήριο για τη λειτουργία της αποτελεί η ίδια η συγκρότηση του υποκειμένου και όχι το ποια κατηγορήματα θα αποδώσουμε εκ των υστέρων σε αυτό.

Αν, λοιπόν, δεχτούμε ότι ο εθνικισμός συνιστά ιδεολογία η οποία εγκαλεί τα άτομα με έναν ειδικό τρόπο ως υποκείμενα³¹, και αν πάρουμε αυτήν τη σχεδόν ταυτολογική διατύπωση στην αυστηρή έννοια που έχει για τη μαρξιστική ιδίως παράδοση, θα οδηγηθούμε στη θέση ότι ο εθνικισμός συνιστά πρώτα απ' όλα πολιτικό και όχι –ή μόνο δευτερευόντως– πολιτιστικό φαινόμενο. Συγκεκριμένα αποτελεί, πριν από οτιδήποτε άλλο, μέσο εξασφάλισης της ηγεμονίας υπέρ της κυρίαρχης τάξης.

Αυτό παραπέρα σημαίνει ότι ο εθνικισμός, όσο κι αν δεν αποτελεί σατανική επινόηση την οποία κάποιοι διοχετεύουν τεχνηέντως στις μάζες, ωστόσο δεν είναι κάτι που «πηγάζει», που εκλύεται αυθόρμητα από τις μάζες³², αποτελεί προϊόν επίμονης ενστάλαξης «εκ των άνω», για την επιτέλεση της οποίας λειτουργούν ακατάπαυστα πλήθος μηχανισμοί και κυρίως η εκπαίδευση, τα μέσα ενημέρωσης και η Εκκλησία. Η κυριαρχία του εθνικισμού δεν οφείλεται σε κάποιες ψυχολογικές λειτουργίες –ούτε, πολύ λιγότερο, σε «στερήσεις»– των υποκειμένων· αποτελεί μια στρατηγική ενσωμάτωσης των λαϊκών μαζών στην αστική πολιτική και οργανώνει τη συναίνεση προς την καπιταλιστική εξουσία. Για τον ίδιο λόγο δεν αποτελεί «αρχαϊκή επιβίωση» αλλά απολύτως νεωτερικό φαινόμενο, σύμφυτο με τη συγκρότηση του σύγχρονου κράτους³³.

Ως εκ τούτου, για την υλιστική σύλληψη, η ιδεολογία δεν συνίσταται σε κάποια οιοσδήποτε αισθητική προτίμηση του υποκειμένου ή σε μια γνώμη που να αποτελεί ιδιοκτησία του³⁴, αλλά συνάπτεται προς τις συλλογικές πρακτικές των ανθρώπων και τις ταξικές σχέσεις που συγκροτούν μια συγκεκριμένη κοινωνία. Κατ' αυτή την έννοια, ως εθνικισμός δεν ορίζεται η (υπερβολική) «αγάπη του τόπου μας», αλλά η ειδική ικανότητα της κυρίαρχης τάξης να πείθει τις υπόλοιπες ότι το συμφέρον της είναι και δικό τους.

Ο στόχος αυτός ενδεχομένως να επιτυγχανόταν στο παρελθόν κυρίως μέσω επικλήσεων της πολεμικής αρετής των Ελλήνων, της ανάγκης κατάληψης εδαφών άλλων κρατών κ.ο.κ. Αυτά όμως συγκροτούν απλώς έναν εκ πολλών δυνατών τρόπων, και μάλι-

31. Σύμφωνα με τη γνωστή αφοριστική διατύπωση του Λουί Αλτουσέρ («Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», στο *Θέσεις*, Θεμέλιο, Αθήνα 1981, σελ. 107).

32. Όπως δείχνει να υπονοεί η διατύπωση του Ελεφάντη (ό.π., σημ. 4) κατά την οποία ο εθνικισμός «ανέβλυζε απ' όλους τους πόρους της κοινωνίας».

33. Ν.Α. Πουλαντζάς, *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός*, Θεμέλιο, Αθήνα 1982, σσ. 133 επ. Επίσης Μπένενικτ Άντερσον, *Φαντασιακές κοινότητες. Στοχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Νεφέλη, Αθήνα 1997, ιδίως σσ. 71 επ.

34. Όπως θα υποστήριζε π.χ. η Χάνα Άρεντ («Opinions, on the contrary, never belong to groups but exclusively to individuals», Hannah Arendt, *On Revolution*, Penguin, New York 1965, σελ. 227), συνεχίζοντας βέβαια σε αυτό το σημείο την παράδοση του αγγλόφωνου κτητικού ατομικισμού –και ειδικότερα της 3ης του πρότασης, σύμφωνα με την ανάλυση του συγκεκριμένου θεωρητικού ρεύματος εκ μέρους του Κ. Μπ. ΜακΦέρσον (*Ατομικισμός και ιδιοκτησία*, Γνώση, Αθήνα 1986, σελ. 349).

στα όχι τον ισχυρότερο. Οι επικλήσεις αυτές είναι βεβαίως εθνικιστικές, αλλά δεν είναι «ο εθνικισμός» – ούτως ώστε όποιος τις απέρριπτε να καθίστατο άνευ ετέρου αντιεθνικιστής. Θα μπορούσαμε εδώ να κάνουμε μία αναλογία: ακριβώς όπως με τις οικονομικές κρίσεις καταστρέφονται τα απαξιωμένα και λιγότερο αποδοτικά κεφάλαια προκειμένου να αποκατασταθεί η «ομαλή» κερδοφορία του συνολικού κοινωνικού κεφαλαίου και το μέσο ποσοστό κέρδους³⁵, έτσι και η απόρριψη των πεπαλαιωμένων αυτών εκδοχών της εθνικιστικής ιδεολογίας εκ μέρους του εκσυγχρονισμού ισοδυναμεί με «εκκαθάριση» των πιο ακραίων και επιθετικών ιδεολογημάτων που είχαν υπερουσωρευθεί το προηγούμενο διάστημα και είχαν αρχίσει να γίνονται λιγότερο πειστικά και λιγότερο κατάλληλα για την εξασφάλιση της συναίνεσης. Ως πολύ προσφορότερα μέσα προς την επίτευξη του ίδιου ακριβώς σκοπού, δηλ. της σύμπτυξης εθνικής ενότητας υπό αστική ηγεμονία, αρχίζουν να αναδεικνύονται στόχοι όπως η «ευρωπαϊκή πορεία της χώρας μας», η «βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας» κ.ο.κ.³⁶ Με τον τρόπο αυτό καθίσταται πιο ομοιογενές και συνεκτικό το πεδίο της κυρίαρχης ιδεολογίας στη βάση των γενικότερων μακροπρόθεσμων συμφερόντων του μπλοκ εξουσίας και όχι των βραχυπρόθεσμων-άμεσων συμφερόντων αυτής ή της άλλης ιδιαίτερης μερίδας του (π.χ. του στρατού).

Ένα στοιχείο το οποίο μπορεί να αναδείξει σαφέστερα τη διαφορά είναι το εξής: ότι η εκσυγχρονιστική κριτική ενδιαφέρεται να σχετικοποιήσει την αποκλειστικότητα της εθνικής αναφοράς διά της ένταξης του έθνους (ως συνόλου) σε μονάδες που συλλαμβάνονται ως ευρύτερες και *υπερ-εθνικές*³⁷. Αντίθετα, η υλιστική ενδιαφέρεται θεωρητικά μεν για την ανάδειξη ομαδοποιήσεων που είναι *υπο-εθνικές* (ιδίως των κοινωνικών τάξεων), πρακτικά δε για την οικοδόμηση πολιτικών συμμαχιών που να είναι *δι-εθνικές* –και συγκεκριμένα που να συνδέουν κάποιο τμήμα ενός έθνους με τμήματα επίσης άλλων εθνών.

Το προηγούμενο μπορεί να διατυπωθεί και αρνητικά: από την πλευρά όσων θέλουν να αντιπολιτευθούν το εκσυγχρονιστικό ρεύμα προσάπτεται συχνά στους ευρωπαϊστές διανοούμενους και πολιτικούς ότι «υποδουλώνονται στην παγκοσμιοποίηση» (ή στους «διε-

35. Πρβλ. Ηλίας Ιωακείμογλου, *Τέλος του αιώνα. Τέλος της κρίσης*; Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2000, ιδίως σελ. 76.

36. «Το στοιχείο που καλούμαστε να δώσουμε [sic] είναι το 2004 να έχουμε δημιουργήσει μια *σύγχρονη και ισχυρή Ελλάδα*» (δήλωση του πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη στα *Νέα* της 21-2-2001 –και σε πολλές άλλες περιστάσεις και εφημερίδες).

37. Πρβλ. π.χ.: «Ο πιο σίγουρος δρόμος για την πλήρη υποταγή στην κυνική αսυδοσία των "πολυεθνικών", όπως λέει το ΚΚΕ, είναι αυτός τον οποίο χαράσσει η πολιτική του εφ' όσον οδηγεί στην ανατροπή της ευρωπαϊκής προοπτικής. Αυτό το γνωρίζουν όλοι οι άλλοι. Είναι τραγικό να παριστάνει η Νέα Δημοκρατία ότι το αγνοεί και είναι εξίσου τραγικό να παριστάνουν το ίδιο ορισμένοι "κοινωνικοπρόσωποι" και "πατριώτες" του ΠΑΣΟΚ. Που, οι μεν και οι δε, συνεπείς με τον εαυτό τους, προεκτείνουν τα ίδια μίζερα και "συνειδησιακώς" βαρύνγοντα και στα λεγόμενα "εθνικά θέματα". Λες και θέλουν τούτη η χώρα να μην ξαναβρεί ποτέ εταίρους, συμμάχους, γείτονες. Κοντολογίς τη σιγουριά της ειρήνης και των ελεύθερων δημοκρατικών ευρωπαϊκών δεσμών της, που είναι το κλειδί της ανάπτυξής της (Ριχάρδος Σωμερίτης, «Από τη Λάρισα στην Ευρώπη...», *Το Βήμα*, 9-2-1997).

θνείς οργανισμούς»)³⁸ και έτσι «αποκόπτονται από τις ρίζες τους» και αποεθνικοποιούνται. Σύμφωνα με όσα υποστηρίχθηκαν παραπάνω, η επίκριση αυτή είναι απολύτως άστοχη: απλώς επαναλαμβάνει, με αρνητικό αυτήν τη φορά χρωματισμό, την αυτοσυνείδηση και αυτοπαρουσίαση αυτών τους οποίους επικρίνει. Έτσι αστοχεί για τους ίδιους ακριβώς λόγους: αν το πολιτικό και ιδεολογικό προσωπικό της αστικής τάξης βαθμιαία εγκαταλείπει τον αντιτουρκισμό και τονίζει σήμερα κάπως περισσότερο τον «ευρωπαϊκό προσανατολισμό της χώρας» και τον «κίνδυνο απομόνωσης από τις διεθνείς εξελίξεις», αυτό δεν το κάνει επειδή ξαφνικά «αφελληνίστηκε» και έπαψε να ενδιαφέρεται για το «καλό του τόπου»: αντιθέτως, το κάνει επειδή αυτό του επιτρέπει να εμφανίζει ως «καλό του τόπου», δηλ. ως συμφέρον όλων, το ιδιοτελές συμφέρον της αστικής τάξης (την επικράτηση της εργασιακής ηθικής³⁹ και, εν γένει, την κερδοφορία του ελληνικού κεφαλαίου⁴⁰) και έτσι να συγκροτεί τις υποτελείς τάξεις σε ενιαίο έθνος.

Με αυτή την έννοια, λοιπόν, ισχυρίστηκα στην αρχή ότι ο εκσυγχρονισμός στην πρά-

38. Ένα παράδειγμα, μεταξύ χιλιάδων δυνατών: «Το ΚΚΕ καταγγέλλει την ξενόδοουλη κυβέρνηση Σημίτη, πιστό υπηρέτη του ΝΑΤΟ που ξεπουλά τα εθνικά συμφέροντα στο Αιγαίο στο όνομα της εξυπηρέτησης των ΝΑΤΟικών πολεμοκάπηλων σχεδίων. Οι δηλώσεις του υπουργού Άμυνας Α. Τσοχατζόπουλου όσο αποπροσανατολιστικές κι αν είναι, δεν μπορούν να κρύψουν ότι για μια ακόμα φορά η συμμετοχή της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ μόνο κινδύνους, εκβιασμούς και παραχώρηση κυριαρχικών δικαιωμάτων συνεπάγεται» (Ανακοίνωση της Νομαρχιακής Επιτροπής Χίου του ΚΚΕ, *Ριζοσπάστης*, 20 Οκτωβρίου 2000).

39. «Απέναντι στο ρητορικό πατριωτισμό, στον πατριωτισμό των συμβόλων υπάρχει ο πατριωτισμός των περιεχομένων και της πράξης. Με άλλα λόγια, υπάρχει ο πατριωτισμός όσων από το δικό τους μετερίζι μοχθούν για μια σύγχρονη και ισχυρή Ελλάδα. Είναι ο πατριωτισμός *εκείνων που πριν απ' όλα κάνουν με ευσυνείδησία και αποτελεσματικότητα τη δουλειά τους*, (...) που αντί να κραυγάζουν και να σκιαμαχούν με το παρελθόν ή να κοκορεύονται, *δουλεύουν*» (Γιώργος Παπαναγιώτης, «Ο μικρός Οδυσσέας και η Οδύσσεια του πατριωτισμού», *Τα Νέα*, 3-11-2000: η υπογράμμιση δική μου). Η εμπέδωση εξάλλου του εργασιακού ήθους και της υποταγής προς την ιεραρχία αποτελεί ούτως ή άλλως τον ουσιαστικό στόχο των επιπλήξεων που απευθύνονται *ασταμάτητα* προς τον χυδαίο όχλο: «Τώρα ξέρομε ότι η ξεδιάντροπη δανειοδίατη ρεμπελιά, η μείωση της εργατικότητας κι η κατάργηση της αξιολόγησης οδηγούν στην εξάρτηση και στο βάθεμα της φτώχειας. Μ' άλλα λόγια, εκείνα τα λαϊκίστικα αποδείχθηκαν αντιλαϊκά. Άραγε όμως, αποδείχθηκαν για όλους; Αμ δε! Τώρα, με το εθνοσωτήριο κίνημα των μαθητών (και το πνιγηρό θυμίασμα [sic] που επέμφθη απο κάμποσες μεριές), κλονίσθηκα πάλι. Ξανάκουσα τα αυτά της αυτής, κι είπα μήπως πισωγυρίσαμε (κατα τη γνωστή αισχρή ρήση) είκοσι χρόνια πίσω;» (Θ. Π. Τάσιος, «Παραλείψεις από τις καταλήψεις», *Το Βήμα*, 28-2-1999. Διατηρήθηκαν αυτούσια τα κάπως ιδιόμορφα ελληνικά του αρθρογράφου).

40. «Συμπερασματικά, η μεν αντιπολίτευση ακολουθεί πιστά τις γνωστές λαϊκιστικές συνταγές του αμυντικού εθνικισμού, ενώ η κυβέρνηση Σημίτη προσπαθεί να τον ξεπεράσει. Η πρώτη επιλογή οδηγεί τη χώρα σε πλήρη [sic] αδιέξοδο, ενώ η δεύτερη δημιουργεί όχι μόνο ελπίδες αλλά και ρεαλιστικές δυνατότητες μερικής τουλάχιστον επίλυσης των ελληνοτουρκικών διαφορών. Τέλος, δεν χρειάζεται να τονίσω ότι η καλύτερευση των ελληνοτουρκικών σχέσεων ήταν και παραμένει η πιο βασική προϋπόθεση για τον δημοκρατικό *εκσυγχρονισμό της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας*» (Νίκος Μουζέλης, «Αμυντικός εθνικισμός και εκλογές», *Το Βήμα*, 2-4-2000).

ξη συνιστά διάσωση και όχι ανασκευή του εθνικισμού: καθόσον, δηλαδή, δεν αμφισβητεί την επιταγή διαμόρφωσης πολιτικής με γνώμονα την έννοια του (ενιαίου) εθνικού συμφέροντος, αλλ' απλώς δίδει έναν κατά περιεχόμενο διαφορετικό ορισμό στην έννοια αυτή⁴¹.

1.5. Ο πραγματικός ανορθολογισμός

Ασφαλές κριτήριο για την εξακρίβωση της ιδεολογικής λειτουργίας ενός λόγου, σύμφωνα με όσα μόλις είπαμε, είναι η έννοια με την οποία χρησιμοποιείται σε αυτόν το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο. Από αυτή την άποψη, πρέπει να παρατηρηθεί ότι αυτό που νοείται ως «εμείς» σε όλους ανεξαιρέτως τους λόγους των εκσυγχρονιστών διανοουμένων είναι ακριβώς το ίδιο με εκείνο των υπερπατριωτών αντιπάλων τους: είναι απλώς «οι Έλληνες», άνευ άλλης διαφοροποίησης. Πράγμα που, κατά ειρωνική αντιστροφή, προσδίδει στους λόγους αυτούς ένα στοιχείο που κατ'εξοχήν είδαμε να αποδίδουν οι ίδιοι στους αντιπάλους τους: το στοιχείο του *ανορθολογισμού*.

Και αυτό διότι, εφ'όσον «οι Έλληνες» είναι το μόνο νοητό υποκείμενο της ιστορίας, δεν μπορεί παρά ό,τι κάνουν, να το κάνουν όλοι μαζί: ό,τι ισχύει για έναν, πρέπει να ισχύει για όλους, και το αντίστροφο. Αφού όμως οι εκσυγχρονιστές διανοούμενοι είναι και αυτοί Έλληνες, με αυτό τον τρόπο όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά που διαπιστώνουν στην καθυστερημένη ελληνική κοινωνία είναι υποχρεωμένοι να τα αποδίδουν ταυτόχρονα και στους εαυτούς τους.

«Όπως έχω αναλύσει σε προηγούμενα άρθρα μου, ο αμυντικός εθνικισμός, που πήρε την πιο αναπτυσσόμενη μορφή του μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, μας κάνει να βλέπουμε τις σχέσεις μας με τον έξω κόσμο κατά έναν ξενοφοβικό, παρανοϊκό σχεδόν τρόπο. Μας κάνει να θεωρούμε τον εαυτό μας τον περιούσιο λαό που έχει πάντα δίκιο και που οι «ξένοι» συστηματικά αγνοούν, αδικούν και συνωμοτούν εναντίον» [sic]⁴².

41. Βλ. π.χ. Αντ. Μανιτάκης, «Εθνικός λόγος: χθες-σήμερα», *Ελευθεροτυπία* 13-7-92 = *Ο Ιανός του εθνικισμού*, ό.π. (σημ. 9), σσ. 63 επ.: «Το ερώτημα που τίθεται δεν είναι, πλέον, αν η ελληνική κοινωνία έχει ανάγκη σήμερα, μπροστά στην αναβίωση του εθνισμού, από έναν νέο εθνικό λόγο που να τη θωρακίζει και να την συνεγείρει, αλλά αν ο εθνικός λόγος που αναπτύσσεται και κυριαρχεί ανταποκρίνεται στις περιστάσεις και στο πάντα επίκαιρο και ζωτικό αίτημα της ελληνικής κοινωνίας για εκσυγχρονισμό. Το ερώτημα που πρέπει, επομένως, να μας απασχολεί είναι ποιες αξίες υπηρετεί η αναπτυσσόμενη εθνική ιδεολογία και αν οι αξίες αυτές είναι ικανές όχι απλώς να συνεγείρουν το έθνος, αλλά να το κάνουν να σφύζει από κοινωνική και οικονομική ακμή και να του εμπνέουν αυτοπεποίθηση και αισιοδοξία για το μέλλον του. Το περιεχόμενο του εθνικού λόγου ενδιαφέρει περισσότερο από τη μορφή, και αυτό είναι που τον δικαιώνει ιστορικά. (...) Κριτήριο αξιολόγησής του, η συμβολή του στον εκσυγχρονισμό των πρακτικών και των αξιών της ελληνικής κοινωνίας» (σελ. 70: η υπογράμμιση στο πρωτότυπο).

42. Νίκος Μουζέλης, «Αμυντικός εθνικισμός και εκλογές», *Το Βήμα*, 2-4-2000. Κάποιος αγγλισμός κατά τη διατύπωση του εν λόγω αποσπάσματος, προς το τέλος, ας θεωρηθεί ως ένα μικρό lapsus αντίστασης στον καταναγκασμό του ελληνοκεντρισμού.

Ή:

[Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Κλίντον στην Αθήνα.] «καταφύγαμε σε απαράδεκτες ακρότητες προκειμένου να εκφράσουμε την αντίθεσή μας στους σχεδιασμούς της Ουάσιγκτον. (...)

»Αντί, όμως, οι ηγέτες μας να εξηγήσουν ευθαρσώς στο λαό ότι έτσι εξυπηρετούνται καλύτερα τα συμφέροντά μας, προσπαθούσαν δήθεν να εξισορροπήσουν την πολιτική τους. Κατέφευγαν σε επιζήμιες κινήσεις που κολάκευαν το εγώ μας, αφού εμείς μόνο γνωρίζουμε τα Βαλκάνια, αναθέρμαιναν μύθους όπως αυτόν του Μόσκοβου και του ορθόδοξου τόξου και υποδαύλιζαν τη μαζοχιστική μας διάθεση ότι όλοι μάς κατατρέχουν»⁴³.

Χωρίς όπως τα παραπάνω δείχνουν καθαρά ότι ο εκσυγχρονιστής διανοούμενος προτιμά να γεννήσει αμφιβολίες περί της νοητικής του συνοχής παρά περί της εθνικής συνοχής. Πράγματι, εδώ οι ομιλούντες αναφέρονται σε συμπεριφορές και αντιλήψεις Ελλήνων –κάποιων Ελλήνων, φυσικά– τις οποίες απερίφραστα καταδικάζουν και, άρα, κατά τεκμήριο, δεν είναι δυνατό ταυτόχρονα να συμμερίζονται. Παρ' όλα αυτά, για να μην τύχει και δημιουργήσουν κάποια ρωγμή στο «εγώ μας», στην πεποίθηση ότι όλοι οι Έλληνες πράττουν και σκέφτονται το ίδιο, αποδέχονται πρόθυμα την ενοχή για τις ενέργειες που μέσα στην ίδια φράση στηλιτεύουν, και μιλούν, κατά σχιζοφρενικό τρόπο, σαν να τις έχουν διαπράξει και οι ίδιοι⁴⁴.

Πράγμα που μας υπενθυμίζει ότι, αν μια θεωρία προβαίνει σε πληθωρικές δηλώσεις πίστης στο Λόγο και καταγγέλλει τις αντίπαλές της ως ανορθολογικές, αυτό παραδόξως δεν αρκεί ώστε να εξασφαλίσει στην ίδια αυτόχρονα ορθολογικό χαρακτήρα. Αντιθέτως μάλιστα, η χρήση της έννοιας, ή μάλλον της κατηγορίας (με τη δικαστική σημασία του όρου) του ανορθολογισμού, στην πολεμική των εκσυγχρονιστών, διαπιστώνουμε ότι συχνά είναι η ίδια ανορθολογική.

43. Μιχάλης Μορώνης, «Τα σχέδια του Κλίντον και τα συμφέροντά μας», *Ελευθεροτυπία*, 22-11-99.

44. Το ίδιο πράγμα διαπιστώνεται, κατ' αντίστροφο τρόπο, και όταν οι εκσυγχρονιστές αποδίδουν στους υπόλοιπους Έλληνες κάτι που προσιδιάζει μόνο σ' αυτούς: αν γίνει καθολικά δεκτή η ομογενοποίηση του εθνικού υποκειμένου, αυτό έχει ως αποτέλεσμα ό,τι ισχύει για ένα μέρος του να επεκτείνεται αυτομάτως στο σύνολο, τόσο για τον έπαινο όσο και για τον ψόγο.

Ένα πολύ ενδιαφέρον παράδειγμα είναι το εξής: στις οικονομικές σελίδες της *Ελευθεροτυπίας* (30-1-01) εμφανίζεται άρθρο του Δημ. Κοντογιάννη με τον κάπως αινιγματικό τίτλο «Salomon: Ποτέ δεν ήσασταν τόσο χαμηλά κι ελκυστικοί». Διαβάζοντας κανείς την είδηση, διαπιστώνει ότι αυτή αφορά έκθεση της χρηματιστηριακής εταιρείας Schroder Salomon Smith Barney για την ελληνική χρηματιστηριακή αγορά, η οποία «έχει περάσει μεγάλο χρονικό διάστημα από τότε που εμφανιζόταν να είναι τόσο ελκυστική». Για τις ανάγκες του τίτλου, ο συντάκτης έκρινε θεμιτό να βάλει στο στόμα των αμερικανών χρηματιστών το β' πληθυντικό πρόσωπο και να τους «σκηνοθετήσει» ως χρησιμοποιούντες το σχήμα «το όλον αντί του μέρους». Άρα, ανέμενε από τους αναγνώστες του να δεχτούν χωρίς πρόβλημα ότι η «ελληνική χρηματιστηριακή αγορά» είναι «εμείς».

Πράγματι, ο ανορθολογισμός (ακόμη ένας αρνητικός όρος, με το στερητικό α- στην αρχή του –σημειωτέον παρεμπιπτόντως) εισάγεται ως στοιχείο της αστάθμητης συμπεριφοράς του όχλου και χρησιμοποιείται ως μία πρόσθετη ένδειξη –και ταυτόχρονα ερμηνευτικό εργαλείο– για την ελαττωματικότητα της ελληνικής κοινωνίας. Κατ’ αυτή την έννοια, εγγράφεται στην καθυστερημένη, αμυντική, φοβική κ.ο.κ. αντίσταση των παρωχημένων δυνάμεων στην έλευση της νέας κοινωνίας. Αυτή όμως η κοσμική θρησκεία του ορθού Λόγου, μόλις διατυπωθεί, βρίσκεται και αυτή υποχρεωμένη να επιλύσει για λογαριασμό της το παραδοσιακό θεολογικό πρόβλημα της *πτώσης*, της προέλευσης της αμαρτίας: αν ο θεός είναι παντοδύναμος, πώς υπάρχει ο διάβολος; Αν πάλι δεν υπάρχει ο διάβολος, τι χρειάζεται ο θεός;

Με το να θέσουμε ταυτολογικά την εξίσωση: «εκσυγχρονισμός = καλό, έλλογο· αντίθεση προς αυτόν = ανορθολογισμός», επιτυγχάνουμε ίσως ένα πολεμικό αποτέλεσμα: ωστόσο, ή μάλλον γι’ αυτό ακριβώς, παραιτούμαστε από το στόχο να συλλάβουμε νοητικά την εμφάνιση του εθνικιστικού φαινομένου, το οποίο απλώς ψέγουμε και δαιμονοποιούμε: το ανάγουμε σε μία έλλειψη και το εμφανίζουμε σαν έναν εφιάλτη που πρέπει να παταχθεί ανενδοίαστα –και που πράγματι είναι θέμα χρόνου να παταχθεί. Εάν κάτι κηρυχθεί ανορθολογικό, τότε δεν μένει να πούμε ή να σκεφτούμε πλέον τίποτε περί αυτού· το μόνο που έχουμε να κάνουμε είναι να αναζητήσουμε τρόπους να απαλλαγούμε απ’ αυτό⁴⁵.

45. «Η επιλογή για ένταξη στην Ε.Ε. οδηγεί στην αποδοχή κανόνων στη σχέση παραγωγής - κρατικής παρέμβασης-διανομής, οι οποίοι θέτουν όρους που αναδεικνύουν τα *αδιέξοδα* της δεκαετίας του '80 και την *οικονομική, κοινωνική και ιδεολογική απόκλιση* της ελληνικής κοινωνίας από την πορεία της Δ. Ευρώπης... Η *κανονιστικότητα του πραγματικού* έχει επιβάλει [sic] όμως τους όρους της, με δύο ταυτόχρονα αποτελέσματα. Ο *λαϊκισμός* και ο *εθνικισμός* σε συνδυασμό με την απογοήτευση από τον περιορισμό των διανεμητικών πολιτικών παράγει ξενοφοβία και υφέροντα ρατσισμό. Συγχρόνως, όμως, ο πολιτικός και οικονομικός πραγματισμός, η αναγνώριση ότι άλλες πρακτικές και βιώσιμες λύσεις δεν υπάρχουν, *επιβάλλεται* πέρα από τις *ανορθολογικές κοινωνικές αντιστάσεις*. Οδηγώντας την ελληνική κοινωνία στην ενσωμάτωσή της στο φυσικό της χώρο [γιατί άραγε *φυσικό*; σημ. Α.Γ.], στη δημοκρατική, καπιταλιστική Ευρώπη και στη σταδιακή αποδοχή κανόνων ως αναγκαίων. Το πρόβλημα είναι η κοινωνική διάσταση της ενσωμάτωσης, αλλά αυτή *προϋποθέτει* την καθοριστική υπέρβαση των ανορθολογικών αντιστάσεων του *λαϊκισμού* και του *εθνικισμού*» (Χαραλάμπης, *ό.π.* (σημ. 16)). Με άλλα λόγια, συν Αθηνά και χείρα κίνει: όταν δεν αρκεί η κανονιστικότητα του ορθού Λόγου και της προόδου, επιστρατεύεται η καθοριστική σε τελευταία ανάλυση «κανονιστικότητα του πραγματικού» –δηλαδή του συσχετισμού δυνάμεων. Η θεολογία του εκσυγχρονισμού και της ορθολογικότητας ως δράσης σύμφωνα με κανόνες, όταν πρόκειται να κατονομάσει τους εχθρούς της και να τους κηρύξει τον πόλεμο, δεν διστάζει να απευθύνει έκκληση για την «καθοριστική υπέρβαση» (δηλαδή την *έμπρακτη συντριβή*) των αντιστάσεων όσων δεν είναι «πραγματιστές» αλλά οικονομικά, κοινωνικά και ιδεολογικά αποκλίνοντες· όσων επιμένουν να μην πείθονται να ενεργήσουν σύμφωνα με τους κανόνες της «δημοκρατικής, καπιταλιστικής Ευρώπης». Μόνο που το ερμηνευτικό σχήμα είναι ελλιπές: αυτή η «υπέρβαση των αντιστάσεων», εκτός του ότι είναι «προϋπόθεση για την ενσωμάτωση», *έχει η ίδια ως προϋπόθεση* τον ιδεολογικό αγώνα των αποστώλων της νέας ορθοδοξίας –μέσω του οποίου ακριβώς επιτυγχάνεται η απαξίωση των αντιστάσεων αυτών ως ανορθολογικών και αρχαϊκών, προκειμένου να απομονωθούν και κατασταλούν ευκολότερα.

Αυτός ο «εφιάλτης της λογικής», προκειμένου να γίνει δεκτό ότι συνιστά τον «απόλυτο εχθρό», πρέπει να εμφανιστεί σαν να έρχεται από το πουθενά, σαν να συνιστά μια κατώτερη πραγματικότητα –οριακά, μια «μη πραγματικότητα». Το πραγματικό, όμως, είναι και λογικό, όπως έχει πει ως γνωστόν ο Χέγκελ: ο μεγαλύτερος ανορθολογισμός είναι να καταγγέλλει κανείς την πραγματικότητα ως παράλογη. Διότι έτσι, απλώς αποκαλύπτει ότι η πραγματικότητα δεν είναι έτσι όπως θα επιθυμούσε ο (ίδιος να ήταν –και μαρτυρεί την αδυναμία του να την κατανοήσει⁴⁶). Η (αν)ορθολογικότητα δεν μπορεί να είναι μια ιδιότητα που χαρακτηρίζει την *πραγματικότητα* (έστω και την κοινωνική πραγματικότητα), αλλά μόνο τη δική μας σκέψη και το δικό μας λόγο περί αυτής.

Υπάρχει, βέβαια, μία περίπτωση, κατά την οποία ο πρακτικός λόγος των εκσυγχρονιστών αναφέρεται σε αυτό το τελευταίο επίπεδο, το ούτως ειπείν γνωσιολογικό: όταν πρόκειται να επικρίνει τη θεωρία στην οποία στηρίζεται η στάση του «υπερπατριωτισμού». Η θεωρία αυτή, όπως τείνουν να υποθέτουν οι εκσυγχρονιστές ή όπως ενίοτε δηλώνουν ρητά οι ίδιοι οι «υπερπατριώτες», είναι ως επί το πλείστον ο διεθνολογικός πραγματισμός, υπό την ειδικότερη έκφανση που έχει καταγραφεί ως «περιγραφική θεωρία της απόφασης». Η θεωρητική αυτή θεμελίωση, λοιπόν, απορρίπτεται επίσης ως ανορθολογική και σκεπτικιστική, καθόσον πρεσβεύει ότι οι συμπεριφορές που κατά κανόνα ακολουθούν οι άνθρωποι δεν υπαγορεύονται από τον ορθό Λόγο και την ηθική αλλά από το συμφέρον και την επιδίωξη δύναμης⁴⁷.

Αυτή όμως η κατάταξη δεν είναι ακριβής. Σκεπτικιστής δεν μπορεί να θεωρηθεί αυτός που διατυπώνει μια θεωρία και με αυτήν επιχειρεί (επιτυχώς ή ανεπιτυχώς –αδιάφορο) να εξηγήσει τι συμβαίνει στις διεθνείς σχέσεις, αλλά αυτός που ισχυρίζεται ότι δεν είναι δυνατόν να διατυπωθεί καμιά θεωρία που να το εξηγή, ή ότι όλες οι δυνατές εξηγήσεις είναι ισοδύναμες. Κατ' ανάλογο τρόπο, ανορθολογισμό δεν συνιστά (απαραίτητως) η πεποίθηση ότι η δράση των ανθρώπων δεν καθορίζεται η ίδια από τον ορθό Λόγο, αλλά η

46. Ας πάρουμε π.χ. μια διατύπωση όπως η εξής: «Ποιός όμως βγήκε αντρίκια να 'πή πως οι αρχές αυτής της μεταρρύθμισης είναι λάθος; Πολύ λίγοι. Κι αυτό ακριβώς είναι το παράδοξο της εθνικής-μας σχιζοφρένειας ή, ακριβέστερα, της κρίσης Αξιών που μας ταλανίζει» (Θ. Π. Τάσιος, «Παραλείψεις από τις καταλήψεις», *Το Βήμα*, 28-2-1999· διατηρείται η διατύπωση και η ορθογραφία του πρωτοτύπου). Εδώ εκφράζεται ένας κοινός τόπος, που μάλλον δεν πρέπει να υπάρχει ανθρώπινη κοινωνία για την οποία να μην έχει διατυπωθεί: ότι «η σύγχρονη κοινωνία χαρακτηρίζεται από έλλειψη αξιών». Όποιος, λοιπόν, επαναλαμβάνει τον εν λόγω ισχυρισμό, δεν λέει τίποτε άλλο παρά ότι στη συγκεκριμένη κοινωνία δεν επικρατούν οι αξίες τις οποίες ο ίδιος κρίνει άξιες –δεδομένου ότι κοινωνία από την οποία να αποσιιάζουν τελείως οι αξίες είναι αδύνατο να υπάρξει. Ως εκ τούτου, για να βγάλουμε εξ αυτού κάποιο συμπέρασμα για την περί ης πρόκειται κοινωνία, απαιτείται να γνωρίζουμε τις προτιμήσεις αυτού που διαπιστώνει την «απουσία αξιών», διαφορετικά η διαπίστωσή μας είναι ακατανόητη.

47. Στο ίδιο πάντα άρθρο του Σούρλα (σημ. 17) υποστηρίζεται ότι «Ο υπερπατριωτισμός, όπως και ο σκεπτικισμός, περιέχει ένα στοιχείο ανορθολογικό». Ως σκεπτικισμός δε ορίζεται «η άποψη ότι στις διεθνείς σχέσεις τα πάντα είναι θέμα δύναμης και επιβολής και ότι η ηθική ή ακόμη και το διεθνές δίκαιο δεν είναι παρά φράσεις κενές περιεχομένου, τις οποίες επικαλείται ο καθένας όταν και όπως τον συμφέρει».

πεποίθηση ότι δεν μπορεί να γίνει κατανοητή (από άλλους ανθρώπους) με βάση τον ορθό Λόγο. Το ερώτημα αν οι άνθρωποι, στις διεθνείς σχέσεις ή όπου αλλού, πράττουν σύμφωνα με το Α ή με το Β, είναι τόσο γενικό που δεν επιδέχεται ενιαία απάντηση παρά μόνο στο πλαίσιο μιας κοσμοαντίληψης, και πάντως όχι μιας θεωρίας· ως εκ τούτου δεν είναι πρόσφορο για να το χρησιμοποιήσουμε ως κριτήριο κατάταξης των θεωριών και να πούμε ότι ορθολογικές είναι όσες πρεσβεύουν το Α, ενώ ανορθολογικές όσες πρεσβεύουν το Β.

Οι σημαντικότερες υλιστικές θεωρίες, για παράδειγμα, θα προσυπέγραφαν τη συγκεκριμένη (φερόμενη ως ανορθολογική) διατύπωση: κατ' αυτές, η πρακτική των ανθρώπων όντως δεν καθορίζεται από τον ορθό Λόγο, αλλά, σε τελευταία ανάλυση, από υλικές αιτίες· πλην όμως οι αιτίες αυτές δρουν κατά τρόπο αναγκαίο και την αναγκαιότητα αυτή είναι δυνατό και σκόπιμο να τη γνωρίσουμε με τη σκέψη. Και αυτό είναι το κρίσιμο στοιχείο για να τις κρίνουμε ως ορθολογικές.

Κατ' αυτό τον τρόπο, ο υλισμός, χωρίς να είναι (ο) ορθολογισμός, δεν αποκλείεται να προτείνει μια πιο ορθολογική θεώρηση των σχέσεων ορθολογικότητας/ ανορθολογικότητας. Διότι υλισμός είναι η τάση να εξηγήσουμε γιατί εμφανίζεται και πώς παράγεται αυτή η εκ πρώτης όψεως αποκλίνουσα από το ομαλό εκδήλωση του πραγματικού. Μια υλιστική-αντιτελεολογική προσέγγιση ενδιαφέρεται να εξετάσει την «ανωμαλία», την ελλειμματικότητα, ως λειτουργία του ίδιου αιτιώδους μηχανισμού που παράγει και την «ομαλότητα» και να την ερμηνεύσει όχι με βάση μια απουσία, αλλά με βάση τη θετική παρουσία και λειτουργία κάποιων δυνάμεων –οι οποίες είναι κατά τη φύση τους οι ίδιες με αυτές, από τις οποίες παράγεται (αυτό που μας φαίνεται ως) η κανονικότητα. Και η εξήγηση αυτή, εάν πραγματοποιηθεί επιτυχώς, προφανώς διευρύνει και δεν συρρικνώνει το πεδίο της ορθολογικότητας –διότι προσαρτά σε αυτό νέους χώρους, εντάσσει σε αυτό νέα φαινόμενα τα οποία μέχρι τότε θεωρούνταν ασήμαντα, κατώτερα, ανάξια λόγου και θεωρητικής προσοχής⁴⁸.

Η τελευταία όμως παρατήρηση μας εισάγει ήδη στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας.

2. Το μακεδονικό υλικό⁴⁹

Ένα από τα προνομιακά πεδία, στα οποία οι εκσυγχρονιστές άσκησαν κριτική στον («πα-

48. Πρβλ.: «Αν και αυτή η θεωρία για το παραλήρημα δεν είναι εντελώς νέα, περιέχει ωστόσο ένα σημείο, στο οποίο συνήθως δεν δίνουμε ιδιαίτερη έμφαση. Το ουσιαστικό της σημείο είναι ο ισχυρισμός ότι η τρέλα δεν έχει μονάχα μέθοδο, πράγμα που είχε ήδη ο ποιητής καταλάβει, αλλά ότι περιέχεται σ' αυτήν και ένα κομμάτι ιστορικής αλήθειας» (Ζίγκμουντ Φρόυντ, *Η τεχνική της ψυχανάλυσης*, Επίκουρος, Αθήνα 1985, σελ. 99· η υπογράμμιση στο πρωτότυπο).

49. Ο όρος «υλικό» θα πρέπει να νοηθεί εδώ και με την ψυχαναλυτική έννοια, κατά την οποία «χρησιμοποιείται πολύ συχνά ... για να υποδηλώσει το σύνολο των λόγων και των συμπεριφορών του αναλυομένου, εφ' όσον συνιστούν ένα είδος πρώτης ύλης που προσφέρεται για ερμηνείες και κατασκευές» (J. Laplanche και J.-B. Pontalis, *Λεξικό της ψυχανάλυσης*, Κέδρος, Αθήνα 1986, λήμμα «υλικό». Πρβλ. και Φρόυντ, *ό.π.* (σημ. 48), σελ. 89: «Η δουλειά, λοιπόν, του ψυχαναλυτή

ραδοσιακό», ανώριμο) εθνικισμό, υπήρξε η διαμάχη σχετικά με την ίδρυση μακεδονικού κράτους, στις αρχές της δεκαετίας του '90.

Όσα αναφέρθηκαν ως τώρα θα γίνονταν σαφέστερα αντιληπτά με τη βοήθεια ενός συγκεκριμένου παραδείγματος από αυτό ακριβώς το πεδίο. Ως τέτοιο παράδειγμα, μεταξύ πολλών δυνατών, θα χρησιμοποιήσω σε όσα ακολουθούν ένα άρθρο του Αλέξη Ηρακλείδη με τίτλο «Το μεγάλο ταμπού: Οι Σλαβομακεδόνες στην Ελλάδα»⁵⁰. Στο άρθρο αυτό θεωρώ ότι αποτυπώνονται τα όρια και οι αντιφάσεις της εκσυγχρονιστικής/ ευρωπαϊστικής κριτικής στον εθνικισμό.

Το άρθρο διαπιστώνει ότι «Έχουμε ένα ζήτημα καταστολής και μη αναγνώρισης [ενν. της ύπαρξης σλαβομακεδονικής μειονότητας] εννέα δεκαετιών και ένα ταμπού που αγγίζει το μισό αιώνα». Και διερωτάται: «Προς τι αυτός ο τρόμος, γιατί αυτός ο αντιμειονοτικός Λόγος;». Για τον τρόπο αυτό, ο αρθρογράφος επικαλείται επτά αιτίες, μεταξύ των οποίων και «η επικράτηση της ρομαντικής αντίληψης περί έθνους»· στην τελευταία δε παράγραφο προσθέτει:

«... ας μου επιτραπεί να γίνω πιο τολμηρός, καταλήγοντας με μία άλλη ερμηνεία της ελληνικής στάσης στο Μακεδονικό που μέχρι τώρα έχω αποτολμήσει να πω μόνο σε ένα-δυο φίλους. Πρόκειται για εξήγηση ψυχολογική ή ψυχαναλυτική, αν και είμαι, εννοείται, εν προκειμένω επιστημονικά αναρμόδιος. Διερωτώμαι μήπως η Ελλάδα κατόρθωσε να πάρει πολύ περισσότερα εδάφη στη Μακεδονία απ' ό,τι θα εδικαιούτο, με βάση τα πληθυσμιακά δεδομένα, και γι' αυτό αισθάνεται τέτοια ανασφάλεια;» (η υπογράμμιση δική μου).

Στην παράγραφο αυτή, λοιπόν, εισάγεται στη σκηνή ένα πρόσωπο, η «Ελλάδα», το οποίο μάλιστα είναι προικισμένο με *ψυχή* –εφόσον νιώθει τρόμο, ανασφάλεια, ενοχή επειδή «πήρε περισσότερα» κ.ο.κ.– και χρησιμοποιείται χωρίς κανένα πρόβλημα ως πρόσφορο ερμηνευτικό εργαλείο. Και αυτό λίγες μόλις σειρές μετά την καταδίκη της «ρομαντικής αντίληψης περί έθνους».

Αυτή η χρήση αποτελεί ακόμη ένα παράδειγμα κατά το οποίο η προσπάθεια αντιπαράθεσης και πολεμικής σε μία προβληματική καταλήγει σε αντεστραμμένη αναπαραγωγή των λογικών προϋποθέσεων της και, άρα, σε λογικό άτοπο. Διότι η διατύπωση ότι η Ελλάδα πήρε «περισσότερα εδάφη απ' ό,τι θα εδικαιούτο» αποτελεί ευθύγραμμη αντιστροφή της θέσης του ελληνικού αλυτρωτισμού, κατά την οποία «η Ελλάδα πήρε λιγότερα απ' ό,τι θα εδικαιούτο». Ωστόσο, η αντιστροφή μιας ανοησίας σπανίως μας δίδει μια σοφία. Εν προ-

μοιάζει με κατασκευή ή, αν προτιμάτε, με αναπαράσταση: παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με τη δουλειά του αρχαιολόγου, που ανασκάβει ένα (...) οικοδόμημα του παρελθόντος. Είναι κατά βάση η ίδια, μόνο που ο ψυχαναλυτής δουλεύει κάτω από καλύτερες συνθήκες, έχει στη διάθεσή του περισσότερο βοηθητικό υλικό ...» (η υπογράμμιση δική μου).

50. Δημοσιευμένο στο περιοδικό *Ο Πολίτης*, Μάιος 2000 (παρουσίαση του βιβλίου του Τάσου Κωστόπουλου, *Η απαγορευμένη γλώσσα*, Μαύρη Λίστα, Αθήνα 2000).

κειμένω, όταν η διαφοροποίηση γίνεται σε καθαρά ποσοτική βάση, στη βάση του λιγότερου και του περισσότερου, τότε φυσικά δεν αμφισβητούνται κατά το ποιόν τους οι δύο βασικές προκείμενες του εθνικισμού: ότι α) κάθε έθνος-κράτος είναι ένα ενιαίο υποκείμενο, και β) ότι υπάρχει ένα έδαφος που προσήκει νομίμως σε αυτό. Αφήνεται δε να νοηθεί ότι εθνικιστής είναι μόνο εκείνος που επιθυμεί –ή επιτυγχάνει– την επέκταση των συνόρων του δικού του έθνους-κράτους πέραν αυτού του μέτρου. Ποιο είναι, όμως, το κριτήριο για να βρούμε πόση είναι αυτή η «εύλογη» έκταση;

2.1. Λογοκρισία και υποκατάσταση

Η αντίφαση πάντως αυτή, κατά τη γνώμη μου, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, διότι δεν αποτελεί απλώς λάθος αλλά *σύμπτωμα* –για να υποκύψω και εγώ στον πειρασμό της ψυχαναλυτικής ορολογίας. Κατ' αυτή την έννοια, αποκρύπτει κάτι και, ταυτόχρονα, μας υποδεικνύει έμμεσα την κατεύθυνση στην οποία θα πρέπει να το αναζητήσουμε.

Ισχυρίζομαι ότι η αντίδραση του ελληνικού κράτους ως προς την ίδρυση μακεδονικού και τα συναφή ιδεολογικά μορφώματα που αυτή παρήγαγε, αποτελούν όντως μια «επιστροφή του απωθημένου» –αυτού που ο ελληνικός εθνικισμός έκανε ο ίδιος και τώρα θέλει να ξεχάσει.

Ας ξεκινήσουμε από τον όρο-κλειδί *λογοκρισία*, ο οποίος είναι κοινός και στις δύο προβληματικές –την πολιτική-διοικητική και την ψυχαναλυτική.

Όταν προέκυψε το ενδεχόμενο ίδρυσης μακεδονικού κράτους, στο εσωτερικό του εθνικιστικού σχηματισμού τού λόγου γεννήθηκε η ανάγκη για μια «απάρνηση της πραγματικότητας» (αυτό που ο Φρόυντ αποκαλεί *Verleugnung*)⁵¹, για μια πεισματική διάψευση της ύπαρξης σχετικού ζητήματος. Αυτό, δηλαδή, που το υποκείμενο θα επιθυμούσε να μη συμβεί ή να μην έχει συμβεί, το διαγράφει μέσω της επαναλαμβανόμενης διακήρυξης ότι απλώς δεν συνέβη – ή, πράγμα που είναι το ίδιο, ότι αποτελεί ζήτημα «ανύπαρκτο» και «κατασκευασμένο».

Αυτός ο μηχανισμός εγκατέστησε πράγματι ένα *ταμπού*, μια απαγόρευση να προφερθεί δημόσια μια συγκεκριμένη λέξη, και έναν ψυχαναγκασμό στη χρήση μιας υποκατάστατης. Η δυσανεξία στο άκουσμα και στην προφορά των «κακών λέξεων» *Μακεδόνες*, *Μακεδονία* οδήγησε στην κατασκευή και την επιβολή του όρου «Σκόπια», «Σκοπιανοί»⁵². Εν συνεχεία, μάλιστα, η λογοκρισία μοιραία επεκτάθηκε και κατέλαβε οτιδήποτε μπορούσε να οδηγήσει συνειρμικά στη σκέψη που υπήρξε αρχικό αντικείμενο της απάρνησης: ανύπαρκτο δεν ήταν πλέον μόνο το «ζήτημα» αλλά και όσοι ισχυρίζονταν ότι αυτό υπάρχει, εν τέλει δε το ίδιο το κράτος και οι κάτοικοί του. Το υποκατάστατο ουσιαστικό διαδοχικά

51. Βλ. ενδεικτικά Sigmund Freud, *Der Realitätsverlust bei Neurose und Psychose*, Gesammelte Werke, Imago, London 1940, τόμος XIII, σσ. 364-5.

52. Αυτό που καθόρισε ειδικότερα την επιλογή του συγκεκριμένου όρου είναι βεβαίως ένας πολύ γνωστός μηχανισμός της γλώσσας και/ή του ασυνειδήτου, δηλ. το σχήμα «το μέρος αντί του όλου».

επεκτάθηκε και σχημάτισε επίθετο: το εντός αγκυλών ζήτημα που ως τότε ονομαζόταν «λεγόμενο μακεδονικό» άρχισε να αποκαλείται «το σκοπιανό»⁵³.

Για το χαρακτηρισμό «Σκοπιανοί», βέβαια, περιπτώ να παρατηρήσουμε ότι αυτός είναι που αποτελεί τον ορισμό του κατασκευασμένου, του τεχνητού ονόματος: πρόκειται για έναν όρο που αντιστοιχεί σε ένα ανύπαρκτο υποκείμενο, το οποίο υπάρχει μόνο μέσα στο φαντασιακό λόγο του ελληνικού εθνικισμού. Στον πραγματικό κόσμο κανείς δεν αναγνωρίζει τον εαυτό του σε αυτόν το χαρακτηρισμό, ούτε και κανείς, πλην του ελληνικού εθνικισμού, τον χρησιμοποιεί για να προσδιορίσει κάποιον τρίτο⁵⁴.

2.2. Περί κατασκευών

Σήμερα το αφεντικό μου είπε κάτι και ακόμα δεν μπορώ να βγάλω άκρη. Μου είπε ότι εμείς οι Αλβανοί δεν έχουμε γλώσσα, ότι η γλώσσα μας είναι ένα μείγμα 5-6 γλωσσών και ότι τη φτιάξανε οι μεγάλοι για να μπερδέψουν τα πράγματα. Μάλλον «ξέχασε» ότι του έχω πει πως είμαι Βορειοηπειρώτης. Σκοτώνω το μυαλό μου να καταλάβω πώς καταφέρανε να εφεύρουν μια γλώσσα, αλλά δεν βγάζω άκρη.

Αρτάν Μάρκου, «Μια ιστορία της ανθρωπότητας»,
περ. Μανιφέστο, Μάιος 2001

Το κρίσιμο ερώτημα όμως είναι, γιατί η γένεση του μακεδονικού εθνικισμού ήταν ανυπόφορη για τον ελληνικό; Σε τι οφειλόταν αυτή η εκ πρώτης όψεως δυσανάλογη και (για τους εκσυγχρονιστές) ανορθολογική και ακατανόητη αντίδραση;

53. Πράγμα που αποτελεί εκτός των άλλων σολοικισμό, διότι στη νέα ελληνική τα καταγωγής σημαντικά επίθετα σπανίως σχηματίζουν ουδέτερο γένος (δεν λέμε π.χ. «το Αθηναίο», «το Παριζιάνο»). «Σκοπιανός/-ή» αποκαλείται ένας άνθρωπος που κατάγεται από την εν λόγω πόλη, ενώ ένα ζήτημα δεν είναι νοητό να «κατάγεται» από μια πόλη.

54. Το ερώτημα κατά πόσο είναι θεμιτό να χρησιμοποιούνται έννοιες της ψυχανάλυσης για την προσέγγιση κοινωνικών φαινομένων ανοίγει ένα τεράστιο μεθοδολογικό ζήτημα, το οποίο δεν είναι βεβαίως δυνατό να επιλυθεί εδώ. Παρεμπιπτόντως μόνο σημειώνουμε ότι ο ελληνικός εθνικισμός δεν συλλαμβάνεται πάντως εδώ ως μια «ψυχή». Είναι ένας σχηματισμός του λόγου και, εν μέρει, συγκροτείται ως υποκείμενο μέσα απ' αυτόν το λόγο ο οποίος έχει ως αποστολή να συμφιλιώσει ασυμφιλίωτα ή, πάντως, ασύνδετα μεταξύ τους περιστατικά, να τα εκλογικεύσει, να τα ενοποιήσει και να αποσιωπήσει ή να συσκοτίσει άλλα ενοχλητικά, προκειμένου να παράσχει στα άτομα μια στοιχειωδώς συνεκτική αντίληψη του εαυτού τους και του κόσμου. Ο λόγος αυτός δεν μπορεί φυσικά να αναχθεί σε κάποιο συγκεκριμένο άτομο με σάρκα και οστά και με δικό του ασυνείδητο: αυτό όμως δεν αναιρεί το γεγονός ότι, κατά την παραγωγή του, μπορεί κάλλιστα να ακολουθούνται –και πράγματι ακολουθούνται, όπως επιχειρείται να δείχθει εδώ– οι μηχανισμοί που ανέδειξε και μελέτησε η ψυχανalyτική θεωρία, αποδίδοντάς τους προνομιακά στο όνειρο ή, πάντως, στις εκδηλώσεις του ασυνείδητου: η μετάθεση, η συμπύκνωση, η παραμόρφωση κ.ο.κ.

Ο παραλληλισμός ανάμεσα στη λειτουργία του ασυνείδητου και σε εκείνη της ιδεολογίας διατυπώνεται ρητά, μεταξύ άλλων, από τον Λουί Αλτουσέρ (ό.π. (σημ. 31), σελ. 99). Εξάλλου, ο Λακάν ισχυρίστηκε ότι «το ασυνείδητο είναι δομημένο ως γλώσσα», ενώ το ίδιο ακριβώς θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί για την ιδεολογία.

Εν προκειμένω έχουμε το εξής «έκδηλο περιεχόμενο» του συμπτώματος: κάποιος ξεσπά σε μια σειρά κατηγορίες εναντίον κάποιου άλλου, τις οποίες επαναλαμβάνει επίμονα, τελετουργικά και απαράλλαχτα, μόνος αυτός και κανένας άλλος σε όλη την υφήλιο. Μάλιστα, όταν διαπιστώνει ότι οι τρίτοι ούτε αυθορμητώς σκέπτονται τις κατηγορίες αυτές, ούτε, αφού τους εξηγήσει ο ίδιος, τις δέχονται ως αληθείς, εκπλήσσεται, σκανδαλίζεται και καταφεύγει σε θεωρίες συνωμοσίας («είναι πληρωμένοι», «ένας τεράστιος μηχανισμός προπαγάνδας ...»). Οι κατηγορίες είναι ανεπίδεκτες διάψευσης και εξέρχονται άθικτες ακόμη και από τη «δοκιμασία της πραγματικότητας» ή από τη συνάντησή τους με τις γνώμες των άλλων.

Υπ' αυτές τις συνθήκες, κάτι που σκέφτεται μόνο το υποκείμενο και κανείς άλλος, είναι λογικό να σκεφτούμε ότι *προέρχεται από το εσωτερικό του υποκειμένου* και όχι από το εξωτερικό αντικείμενο. Η εικόνα που έχουμε για ένα πράγμα μαρτυρεί τον τρόπο συγκρότησης της φαντασίας μας και όχι του ίδιου του πράγματος⁵⁵. Ισχυρίζομαι, λοιπόν, ότι το υλικό των κατηγοριών αυτών προκύπτει από αυτό που αποκαλούμε στην ψυχανάλυση *μηχανισμό της προβολής*⁵⁶.

Υπενθυμίζω ότι οι κατηγορίες προς «τα Σκόπια» και «τους Σκοπιανούς», οι αποδείξεις ότι το κράτος τους είναι «κατασκευασμένο» (σε αντίθεση με άλλα τα οποία προφανώς είναι αχειροποίητα), ήταν οι εξής:

- 1) Ότι δεν αποτελούν γνήσιο έθνος, αλλά τεχνητό, καθ' ότι συνονθύλευμα ανθρώπων με διαφορετική εθνοτική καταγωγή.
- 2) Ότι χρησιμοποιούν μια τεχνητή γλώσσα.
- 3) Ότι επινόησαν αναδρομικά μια φανταστική ιστορία (και ιδίως μια φανταστική καταγωγή) γι' αυτό το έθνος.
- 4) Ότι, προς τούτο, επέλεξαν αυθαίρετα το όνομα ενός αρχαίου λαού, ο οποίος απλώς κατοικούσε στην ίδια περιοχή και με τον οποίο ο νέος δεν έχει καμιά σχέση.

55. Σπινόζα, *Ηθική*, μ. Α', Παράρτημα και Β' Θ. 16 πόρισμα 2.

56. «Κατά το σχηματισμό των συμπτωμάτων στην παράνοια, το πιο χτυπητό χαρακτηριστικό είναι η διαδικασία που αξίζει να ονομάσουμε *προβολή*. Μια εσωτερική αντίληψη καταστέλλεται και, ως υποκατάστατό της, εισέρχεται στο συνειδητό το περιεχόμενό της, αφού υποστεί ένα είδος παραμόρφωσης, υπό τη μορφή μιας εξωτερικής αντίληψης. Στις μανίες καταδίωξης, η παραμόρφωση αυτή συνίσταται σε μια μετατροπή του συναισθήματος· αυτό που θα έπρεπε να γίνει εσωτερικά αισθητό ως αγάπη, γίνεται εξωτερικά αντιληπτό ως μίσος. Ίσως είχε κάποιος την τάση να θεωρήσει αυτή την αξιοσημείωτη διαδικασία ως διακριτικό στοιχείο και ως απολύτως παθολογική για την παράνοια, αν δεν του υπενθυμίζαμε εγκαίρως ότι 1) η προβολή δεν παίζει τον ίδιο ρόλο σε όλες τις μορφές παράνοιας και, 2), ότι *εμφανίζεται όχι μόνο στην παράνοια αλλά και σε άλλες ψυχολογικές καταστάσεις*, και μάλιστα καταλαμβάνει τακτικά σημαντικό μέρος στον καθορισμό της στάσης μας απέναντι στον εξωτερικό κόσμο. Όταν τις απίστευτες ορισμένων αισθήσεων δεν τις αναζητούμε, όπως κάνουμε σε άλλες περιπτώσεις, μέσα μας, αλλά τις συνδέουμε με τον εξωτερικό κόσμο, *αυτή η ομαλή διεργασία αξίζει επίσης να ονομαστεί προβολή*» (Sigmund Freud, *Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia (Dementia Paranoides)*, in: Studienausgabe, Band VII, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main 1982, σελ. 189· η υπογράμμιση δική μου).

- 5) Ότι επινόησαν την ύπαρξη μιας μειονότητας, της ίδιας καταγωγής με αυτούς, εντός των συνόρων ενός μεγαλύτερου και ισχυρότερου γειτονικού κράτους.
- 6) Ότι οι παραπάνω επιλογές, και ιδίως οι (4) και (5), διευκολύνουν και νομιμοποιούν τάσεις εδαφικής επέκτασης εναντίον του γειτονικού αυτού κράτους και, ταυτόχρονα, εξασφαλίζουν συμπάθειες και συμμαχίες με ισχυρά κράτη της Δυτικής Ευρώπης –διά των οποίων η επέκταση αυτή ίσως καταστεί δυνατή⁵⁷.

Το στοιχείο όμως αυτά, ένα προς ένα και στο σύνολό τους, αποτελούν μόλις ευδιάκριτες μεταμφιέσεις γεγονότων από το σχετικά πρόσφατο παρελθόν της κατασκευής όλων σχεδόν των νεότερων εθνικών κρατών, αλλά και του ελληνικού ειδικότερα.

Πράγματι, κανένα κράτος, κατά τη στιγμή της ίδρυσής του, δεν περιλάμβανε εθνοτικά αμιγείς πληθυσμούς –του ελληνικού μη εξαιρουμένου (στοιχείο 1 ανωτέρω). Ως προς το επιχείρημα περί «τεχνητής γλώσσας» (στοιχείο 2), αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι το ελληνικό κράτος, επί ενάμιση σχεδόν αιώνα μετά την ίδρυσή του, είχε ως επίσημη γλώσσα ένα ιδίωμα το οποίο ουδέποτε χρησιμοποίησε κάποια μητέρα για να απευθυνθεί στο παιδί της. Οι δε ονομασίες *Ελλάδα*, *Έλληνες*, *ελληνικό* (στοιχείο 4) άρχισαν ως γνωστόν να χρησιμοποιούνται ως προδιοριστικά μιας νέας εθν(ικ)ότητας από το 18ο αιώνα και μετά, αντί του αντίστοιχου *Ρωμιοί*, υπό την επίδραση αρχικά του Διαφωτισμού και, εν συνεχεία, του ρομαντικού εθνικισμού⁵⁸, με κριτήριο την αποτελεσματικότητά τους ως ιδεολογικών όπλων για τη συγκρότηση ενός νεότερου αστικού κράτους. Πράγματι, η χρήση αυτή εξασφάλιζε την καταγωγή από έναν ένδοξο αρχαίο λαό (στοιχείο 3), η οποία ήταν ικανή να εμπνεύσει τη συμπάθεια της Δυτικής Ευρώπης και, απ' ετέρου, νομιμοποιούσε την τάση ιμπεριαλιστικής επέκτασης του νεοελληνικού κράτους εις βάρος της γειτονικής και ισχυρότερης

57. Εάν υπήρχε ανάγκη συγκεκριμένης παραπομπής προς τεκμηρίωση όλων των ανωτέρω, θα αρκούσε το κάτωθι απόσπασμα: «Η ονοματομαχία δεν αφορά τη γεωγραφία (...) Αφορά την εθνογραφία και τα παρεπόμενά της, όπως σκηνοθετήθηκαν από το 1944 και εφεξής, με στόχο τον ακρωτηριασμό της εδαφικής ακεραιότητας της Ελλάδος. Το ψευδώνυμο κράτος, έθνος, γλώσσα των Σκοπίων είναι σταλινικών εφεύρημα. Στάλιν-Τίτο κατασκευάζουν τότε το κρατίδιο στα πλαίσια της Γιουγκοσλαβικής Ομοσπονδίας. Το μετονομάζουν από "Επαρχία Βαρδαρίου" σε "Μακεδονία" και κυρίως "βαφτίζουν" "Μακεδονικό έθνος" το πολυεθνικό μωσαϊκό του πληθυσμού του που αποτελείται από Βουλγάρους, Σέρβους, Έλληνες, Αλβανούς και άλλες εθνότητες. Η ιστορική απάτη δεν περιορίζεται απλώς στην εθνογένεση. Αλλά η ανακάλυψη ενός δήθεν πανάρχαιου, πλην ιστορικά ανυπόστατου έθνους. Μηδέποτε υπάρξαντος στην ιστορία. Επέλεξαν περιλαμπρο όνομα και μέγαν εθνάρχη, τον Μ. Αλέξανδρο, με σκοπό να αποτελέσει την συγκολλητική ουσία του εθνολογικού συνονθυλεύματος, να οικειοποιηθούν τη μισή τουλάχιστον ελληνική ιστορία και να καταστήσουν το μόρφωμα όχημα αλυτρωτισμού κατά της Ελλάδος» (Στ. Παπαθεμελής, «Από τον Παπαρρηγόπουλο στον Στάλιν», *Ελευθεροτυπία*, 17-3-01). Οι ισχυρισμοί αυτοί αποτελούν εξάλλου μόνιμα θέματα του συνόλου της αρθρογραφίας του συγκεκριμένου συγγραφέα, και πολλών άλλων, στον ελληνικό Τύπο καθ' όλη τη δεκαετία του '90.

58. Βλ. σχετικά Αλέξης Πολίτης, *Το μυθολογικό κενό*, Πόλις, Αθήνα 2000, σελ. 181. Επίσης Σία Αναγνωστοπούλου, «Η ακύρωση της ιστορίας του ελληνικού έθνους από τον εθνικισμό», *Αυγή*, 8 Οκτωβρίου 2001 (πρβλ. όμως και κριτική σε: Αλεξάνδρα Σαμουήλ, «Οι Έλληνες πριν από τον Ρήγα και τον Κοραή», *Αυγή*, 22 Οκτωβρίου 2001).

οθωμανικής αυτοκρατορίας (στοιχείο 6) στην οποία επίσης υπήρχαν αλύτρωτοι Ρωμιοί/Έλληνες (5).

Δευτερευόντως, βέβαια, η προβολή περιλαμβάνει και στοιχεία τα οποία δεν ανάγονται στην ιστορία του υποκειμένου, αλλά και στην τωρινή συγκυρία και τη σχέση του με το αντικείμενο. Π.χ. το στοιχείο 1 αποτελεί εμφανώς διάψευση του ισχυρισμού των Μακεδόνων περί ύπαρξης ολαβομακεδονικής μειονότητας εντός των συνόρων του ελληνικού κράτους, μέσω της επιστροφής της «κατηγορίας» περί πολυεθνικής σύστασης του πληθυσμού σε αυτόν που τη διατυπώνει. Η δε επίκληση της επιθετικότητας του γειτονικού προς το ίδιον κράτος προφανώς μπορεί να λειτουργήσει ως δικαιολόγηση της ίδιας επιθετικότητας προς αυτό⁵⁹ και ως απειλή προς τους κυβερνήτες των Σκοπίων –αλλά και των Αθηνών, στο βαθμό που αυτοί δεν επιδεικνύουν επαρκή επαγρύπνηση και σιβαρότητα έναντι των πρώτων⁶⁰.

Ακριβώς αυτή η συνάφεια των κατηγοριών, λοιπόν, με γεγονότα εσωτερικά προς την εξέλιξη και την ιστορία του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού με οδηγεί να διατυπώσω την υπόθεση ότι *ο ελληνικός εθνικισμός πλάθει ένα φανταστικό υποκείμενο, τα «Σκόπια», και προβάλλει σε αυτό ό,τι έκανε ο ίδιος πριν από ένα και πλέον αιώνα*.

Διά της προβολής αυτής ο ελληνικός εθνικισμός επιτυγχάνει ένα πολύτιμο για την αυτοσυντήρησή του αποτέλεσμα: πείθει, και πείθεται, ότι, αν «οι Σκοπιανοί» είναι τεχνητοί, επινοημένοι, αυθαίρετοι κ.ο.κ., άρα εξ αντιδιαστολής «οι Έλληνες» είναι φυσικοί, γνήσιοι και τρισχιλιετείς. Μόνο που, ακριβώς, αυτή η εξ αντιδιαστολής διάψευση επιβεβαιώνει αυτό που αρνείται: διά της επινοημένης αυτής αφήγησης, ο ελληνικός εθνικισμός προβάλλει στους «Σκοπιανούς» αυτό που δεν θέλει να (σκέφτεται ότι) είναι και έχει κάνει ο ίδιος, άρα αυτό που όντως υπήρξε και έκανε.

Αν ευσταθεί η εν λόγω υπόθεση, τότε μπορούμε, ως αρχαιολόγοι, να προχωρήσουμε σε μία *κατασκευή* και να συμπεράνουμε ότι στο κατηγορητήριο αυτό, αν κανείς αλλάξει το φανταστικό όνομα του αντικειμένου-κατηγορουμένου με το πραγματικό όνομα του υποκειμένου-κατηγόρου, θα διαβάσει *μια αναδρομική μετατοπισμένη αφήγηση του μυθιστορήματος της γένεσης του ελληνικού έθνους*.

59. Πρβλ. συναφώς: «στην ανάλυση του παρανοϊκού μηχανισμού που συναντάμε στη μελέτη της περίπτωσης Schreber, η επίκληση της σχέσης αιτία-αιτιατό εμφανίζεται σαν εκλογίκευση της προβολής a posteriori: "η πρόταση 'τον μισώ' μετατρέπεται μέσω της προβολής στην εξής διαφορετική: 'με μισεί' (με καταδιώκει) πράγμα το οποίο μου δίνει το δικαίωμα να τον μισώ"» (Laplanche-Pontalis, *ό.π.* (σημ. 49), σελ. 391, λήμμα «προβολή». Το χωρίο που παραθέτουν εδώ οι Laplanche-Pontalis προέρχεται από το: Freud, *ό.π.* (σημ. 56), σελ. 186).

60. Πρβλ. Παπαθεμελής, *ό.π.* (σημ. 57): «Ο κ. Γκεοργκίεφσκι ορεγόταν μέχρι πριν 5 χρόνια ότι πρωτεύουσα της χώρας του θα γίνει η Θεσσαλονίκη. Γνωρίζουμε ότι οι σημερινές ηγετικές μας "ελίτ" είναι κουρασμένες και βαριεστημένες. Οι επόμενες όμως πιθανότατα δεν θα είναι το ίδιο. Διερωτώμαι, οι σοβαροί άνθρωποι στα Σκόπια δεν υποψιάζονται [sic] γιατί, σώνει και καλά, η "βόρεια" να φάει τη "νότια" και να μην συμβεί το αντίστροφο;»